Оксана ЗАБУЖКО

ІНОПЛАНЕТЯНКА

Посланець не сподобався їй одразу.

Був, власне, ніякий, як родова іпостась людини з анатомічного атласу, і вбраний у щось таке ж неприкметне — блякле, кольору сепії, випаленого степу, сухої трави. Все це Рада розгледіла вже потім.

Вранці, коли вона відчинила двері на терасу — двері спершу опиралися, а тоді подалися різко, охнувши, прошарудівши нанесеним під них за ніч іржавим виноградним листом, і вона ступила, щоб узяти з тераси відро, на темному дні якого також прилип маленький кармазиновий листочок, — їй, бічним зором, угледілося, ніби в розсохлому плетеному кріслі хтось сидить. Але там не було нікого, тільки розіпнулася на спинці попеляста блузка, знесена вітром зі шворки.

Рада пішла по воду. Дуже дивним був світ цього ранку. Як причиняла за собою хвіртку, майнуло в голові: хоч би нікого не зустріти (сусідські дачі цілий вересень стояли порожняком, але трохи оддалік, ближче до озера, люди ще водилися) — сама думка, що доведеться до когось вітатися й ліпити посмішку, відчуваючи при цьому своє обличчя, наче в косметичному кабінеті, де на нього наносять мильний розчин, наново сколихнула в мій непогамовну огиду. Я не хочу нікого бачити, — подумки повторила собі кілька разів, як заклинання, чітко, проте, усвідомлюючи, що не хочу насправді означає не можу, — і, розуміється, накликала: з провулка вигулькнула, з двома пластмасовими відрами, та балакуча старушенція, що вже двічі займала Раду біля колонки, чи то Марина Семенівна, чи Галина Степанівна, схожа на динозавра — з величезним, безформним, як осіле тісто, тілом і маленькою, дуже охайно обстриженою гнідою голівкою. Рада вклякла на місці, готуючись щось

сказати й водночас почуваючи себе чудною драглистою масою, що конвульсивно пересіпується, силкуючись стягтися докупи й утворити щось певне, стале, уформоване, — і нагло збагнула, що цього зусилля їй не подолати. Щось у ній зламалося. От просто зламалося — і край.

На щастя, стара її не завважила, і Рада, сторожко, штивно ступаючи, аби часом не брязнути дужкою відра, перетнула путівець, котрий відділяв дачі від переліску, й сховалась у сосняку. І ось тут почалися ті дивні речі.

Попервах її вразила була тиша — нелюдська, але жива: мов хтось зачаївся, наслухаючи. Я тут, відгукнулася ціла Радина істота безсловесним поривом, я тут, не бійтеся мене. їй здалося на мить, паче вона розчиняється в повітрі, розпливається незримою хмаркою, обтікаючи спокійні, в продихах червінькового нальоту, соснові стовбури, — і — далі, далі, в непорушно застиглу глибоку зелень чагарника. Пахло вільгістю, загуслими рослинними соками — пахло життям. Згори долинув шерех і осипався додолу: білка, радісно зрозуміла Рада, задираючи голову, — між крон свінули водянисті проблиски неба, і білка, кинувши свою шишку, красиво, царственно маючи розпушеним рудим хвостом, прослизнула по чорних верховіттях, зупинилась у Ради над головою, ніби вагаючись, чи не шугнути стовбуром униз, — білка почула її й питала: хто ти? Це я, — слабнучи од ніжності, без слів мовила Рада, — вибач, я не хотіла тобі перешкоджати, не зважай на мене, просто я теж тут живу. За спиною їй зненацька тихенько зашелестів кущ, хоча вітру не було, — кущ злегка ворушив листочками, Рада глипнула на нього через плече й якось ураз — шкірою — збагнула, що він її бачить: у глибині куща блимнуло й сховалося щось ніби велике прозоре око. Як же я досі жила, такою сліпою, здивувалася Рада — ані на мент їй не спадало на думку, буцім вона божеволіє абощо: надто справжнім був цей нововідкритий стан світу, надто світлою — та спокійна, рівноважна сила, що струменіла довкруг. Білка втямила собі своє і — плавко, з гідністю змахнувши хвостом, подалася геть. З-за кущів вибіг собака, Рада впізнала: це був сусідський Чорниш із смішно наставленими волохатими кетягами вух. Чорниш трюхикав кудись у

своїх собачих справах, і на душі йому було ой як маркітно, бідний ти, бідний, подумала Рада, таж вони просто покинули тебе, твої господарі, наче непотріб яку, — і тут Чорниш раптом спинився й, повернувшись, глянув їй у вічі нестерпно тоскними бурштиново-жовтими очима, — а тоді, мов прив’язаний цим поглядом, підійшов до Ради й тицьнувся вузькою плескуватою мордою їй у коліна...

Рада вронила на землю порожнє відро, вклякнула коло Чорниша й заплакала.

Потім вона подумала — думка була з іншого, дотеперішнього світу, — що в Чорниша, мабуть, блохи — і, відтрутивши собаку, встала, трохи соромлячись цієї своєї малодухості. Чорниш непорозуміло дивився на неї. "Прости, — неголосно сказала Рада, почуваючи себе зрадницею, — розумієш, такі вже ми, люди, є". Чорниш не розумів. У цьому світі ніхто, крім людей, не вмів брехати: білка, кущ, собака — кожен був собою й нічим іншим бути не знав. Оцим ми й різнимося, подумала Рада. їй згадалася притча про старого гуцула, котрий, ізвікувавши вік на полонині, на схилку літ спустився в село, до людей, — дорогою туди він переходив потік поверх води, мов по тверді, й гадки не маючи, що творить чудо, — зате на зворотному шляху провалився в хвилю й мусив шукати броду. Потік зачув чужаницю. Чого ж він там набрався, од людей, той нерозумний дідо?..

До колонки йшла стежкою, обабіч зарослою чагарником, — у безшелесному повітрі живопліт вітально тріпотів листочками їй назустріч: Рада напівпритомно зазначила, що здіймає вітер, не штовхнувши, проте, — не зачепивши тілом — ані травинки: тіло все ще не відчувалося, його межі було розмито, й навіть тоді, коли верталася до будиночка з повним важким відром і, міняючи руку, хлюпнула студеною водою собі на ноги, тіло не ущільнилось, не відновило здатності боронитись супроти натиску ззовні. Рада безглуздо засміялася сама до себе, дивлячись, як шириться на матер’яному виступці мокра темна пляма, нерви тріпотіли, мов той лист у чагарнику; прозирнуло кволе сонце, блідим ряботинням проступило на траві під деревами, Рада

перевела подих, на повні груди ввібрала гіркавий дух палого листу, почула і впізнала власний глибокий смішок-зітхання — як у хвилини Любові...

І побачила Посланця.

Тобто, за Мить до того, як побачила, вона вже знала, якимось дорозмисловим знаттям, що він сидить на терасі, в тому-таки плетеному кріслі. Серпанкова завіска в дверному прозорі колихалась, нею перебігала світлотінь, — а за цим мерехтінням, у глибині плямисто заплетеної виноградом тераси, темніла вгрузла в крісло незрушна, Обернена боком до входу чоловіча постать — доволі блякла, кольору сепії, випаленого степу, сухої трапи... Якби він повернув голову, Рада, можливо, й злякалась би, але йому не було потреби повертати голову, він і без того Чув, що вона не здивувалася з його появи, — він просто ввійшов у її сьогораннє безсловесне порозуміння зі світом так само легко, як входять у відчинені двері. Рада машинально опустила на долівку відро з водою й навіщось витерла руку об джинси.

— Я божеволію? — спитала, здригнувшись на звук власного голосу.

— Ні, — незворушно озвався голос по той бік завіси: трохи рідкий, сиплуватий — як і ціла та проява, невиразний голос.

— В такому разі, хто ти?

— Посланець.

— У класичній літературі це називалось якось інакше, — завважила Рада, стрімко п’яніючи від несподівано ясно зринулої перед нею можливості вільно і сповна висловитись — як ні перед ким досі. — Двійник? Чорт Івана Карамазова? Чи той, що купив душу Адріана Леверкюна? Знаєш, я давно ставила собі питання — чи продалася б я на

таких умовах, як ото Леверкюн. За гарантовану здатність творити шедеври.

— І як, — так само незворушно, аж наче сонно спитав Посланець, — ти відповіла собі на це питання?

— Остаточної відповіді ще не маю, — призналася Рада, мружачись на мелькання світлотіні по хитливому серпанку. — Дещицю наміркувала, але загалом — ще не вирішила. — їй раптом перехотілося говорити на цю тему. — Так ти все-таки чорт? Покажи копито, — було легко, як уві сні, де все здійсненне, і водночас трохи чудно, що вона ні крихітки не боїться.

Посланець цілком по-людському засміявся, закинувши назад круглу, як кавун, гиряво стрижену голову, — мов полоскав горло сміхом. Профіль він мав класично строгий, — а однак усе ж якийсь безособовий, побачиш удруге — не впізнаєш.

— Тобі справді смішно? — щиро поцікавилася Рада.

— А сміятися при всякій нагоді варт, — споважнівши, мовив він мало не настановчо. — Хоч би тільки на те, щоб не боятися. Я й прийшов до тебе тому, що ти не злякалася.

— Там , у лісі? — здогадалася вона.

— І в лісі теж, — неясно відказав Посланець. — Я не чорт, як ти собі його уявляєш. І не архангел, хоч міг би ним бути, — якби ти була віруюча. Тут усе залежить від тебе.

Рада відкинула серпанок ("покривало Ізіди", чомусь майнула гадка, й зробилося весело), вийшла на терасу й стала перед незнайомцем, схрестивши руки на грудях — із неприємним почуттям, наче йому видно її внутрішні органи. Він вайлувато підвівся, виявившись таким високим,

аж їй на мент потемніло в очах, — ніби він заступив собою всеньке світло, — й галантно вказав на крісло:

— Прошу сідати.

Вона раптом ясно усвідомила, що він справді просить, на її власний розсуд — сідати чи ні; що аби схотів, то вона б уже сиділа в цьому кріслі, владно спутана невідомою й необорною силою й негодна ворухнутись, мов немовля в сповитку, — і тут-таки збагнула причину власного супокою й легкості в поводженні: він говорив, маючи на увазі саме те, що говорить, — не більше й не менше. Тому його мова не затуманювала смислу сказаного, як звичайно в людей, — Посланця можна було зрозуміти або ні, але не можна було зрозуміти хибно: він не знав брехні.

— А все-таки ти не людина, — сказала вона.

— Не цілком, — погодився він.

— Знаєш, чому я зараз не можу писати? — хапливо забалакала вона в поновному напливі збудження: виговоритись, поки він тут! — Напевно, знаєш, але я все одно поясню, — він кивнув. — Розумієш, це схоже на затруєння словами. Я гадаю, є якась критична межа, за якою слова, нагромадившись,

стають екологічно небезпечним шлаком, — середовище не встигає їх переробляти. Я змалечку не зношу балакунів — отих, що: фа-фа, ля-ля — привіт інвалідам розумової праці — як справи — підшиваються — хо-хо — цирк на дроті — о німфо, за віщо така неласка, я вже навколішках, — мені здається, вони чадять собою довкруги, як ото заводські димарі. Але вони принаймні підкреслено демонструють, що ставляться до власних слів несерйозно. А от коли вже й не просто серйозно, а — з тремом у голосі, з туманцем в очах, і не те щоб удаючи, а щиро, щиро! — байдуже, вголос чи на письмі, але вартість, розумієш, вбезпеченість тих слів вагою живого життя не вища, ніж у "фа-фа, ля-ля", і все це родить в

обігу, слухається, читається, то як я потім маю послугуватися тією ж мовою? Це, перепрошую, наче зужитим презервативом... А може, — перебила сама себе новою думкою, гидливо відсахнувшись уявою від липкого холодного дотику охлялої гуми, — може, я просто втратила надію будь-кому будь-що пояснити так, аби мене зрозуміли?..

Вона вп’ялася поглядом у спокійне, як погідна водна гладінь, безвиразне обличчя — шкіра на ньому була хворобливо темнава, ніби вичинена, — і нагло, діткнута якимось неосвідомленим порухом, простягла руку й торкнулася Посланцевої сорочки — пальці відчули заспокійливу цупку шовковистість дешевої літньої тканини, око зафіксувало звичний фірмовий вистіг — літери чи цифри — на клапані нагрудної кишені, з полегкістю, з котрою віднаходять потемки знайомі предмети, сковзнуло по сірих вельветових штанях — і тут Рада заціпеніла. Навряд чи вона вразилася б дужче, якби з холош справді стриміли зарослі розкудовченою шерстю кінські копита. На босих ногах Посланця красувалися нефарбовані, грубої ручної роботи сирівцеві сандалії, обплітаючи ступню безліччю до кошлатості зношених поворозок так рясно й химерно, аж виглядала вона на бліду здохлу рибину в ремінному неводі, — але то була не просто собі чудернацька взувачка, ці сандалії неясним чином дражнили сприйняття, мов зміщений фокус, мов ще не вирізнений чужорідний звук у рівному шумі зливи, вони збуджували недоречну й невчасну згадку про щось уже бачене, що, проте, вперто не проштовхувалося крізь непам’ять..

— О господи, — видихнула Рада.

Посланець видобув з себе дивний звук — мов хотів був засміятися й передумав.

Ось де вона бачила такі сандалії! На старогрецьких вазах. Чорнофігурних. А може, червонофігурних.

— Що це? — спитала тупо: відчуття оприсутненого сновидіння щезло, витіснене дивно вульгарною, визивно-вульгарною матеріальністю цих сандалій.

— А це з Сицилії, — з нотками незрозумілого кепкування в голосі відгукнувся він. — Тамтешня мода.

Ідіотизм якийсь, подумала Рада роздратовано. Якщо досі почувалася розкуто, мов дитина, що бавиться з вигаданим собі на втіху товаришем, то тепер наче наскочила на підводний риф. Спробувала дотримати йому іронічного тону:

— Із якого ж то року ця мода?

Посланець на хвильку замислився, відтак сумирно сповістив:

— Та, мабуть, десь п’ятсот дев’яностого... п’ятсот вісімдесят дев’ятого.. До Христа, зрозуміло, докинув розважливо.

— Ага, — мовила Рада. — Себто відтоді ти й не перевзувався?..

Він знову засміявся — цим разом якось відчужено.

— Впродовж більш як двох з половиною тисячоліть?! Та ти мене, здасться, за Агасфера маєш! Ні, я існую в тих фізичних координатах, що й ти, — простір, час... Зараз, наприклад, — він знову завагався, ніби до чогось дослухаючись, — чверть по дев’ятій, тридцяте вересня тисяча дев’ятсот вісімдесят дев’ятого року. Але це тільки видима частина спектра. Тільки видима, — повторив із сомнамбулічною впертістю. — Щілина. Вушко голки. Чисте "тепер". Може, вкажеш мені, де воно є, оте "тепер"? Поки я вимовляю це слово, "тепер" уже проминуло. Люди живуть йому навздогін і називають це плином часу. Насправді ж ніякого плину нема, світ — одночасний резервуар усіх минулих і майбутніх подій, людей — і мертвих, і живих, і ненароджених... Все це триває тут,

— він обвів поглядом терасу, наче по-господарському зважував, як би на ній зручніше все це добро розмістити. — Вся минула і вся майбутня історія людства відбувається зараз тут. Просто не все потрапляє в шпарку видимого "тепер" — а люди зирять на світ лише крізь неї.

— Люди — але не ти? — його слова підхоплювали її, як уві сні, коли швидко-швидко перебираєш ногами в повітрі, тож завернути розмову назад, до початку, вона не встигала.

— Люди — але не я, — на мить Раді привиділося, наче його вигорілу постать огортають повільні сизі клуби підтопленого золотавим світінням, розрідженого диму, за яким можна щось розгледіти, — вона напружилась, та обриси Посланцевого тіла знову ввійшли в фокус, і одночасно засклені двері, рипуче хитнувшись, засліпили Раду різким, перламутрово-білим сонячним відблиском. — Ти носиш увесь світовий час у собі, — долинав до неї спокійний, добротливий голос. — Кожен носить увесь світовий час у собі. Про це у Сковороди: мікросвіт, "внутрішня людина". А в гностичних апокрифах душа йменується — "та, що поглинає простори". Ти розумієш? Варто тільки змінити систему відліку, одірватися від шпарки, розігнути спину — і відкриєш сотні пережитих тобою життів, там, у невидимій частині спектра. Згадай Сицилію! — Рада здригнулася: по шкірі війнуло холодком. — Пам’ятаєш запах моря? Запах моря в Сіракузах, ну?! — і запах, справдешній — вільглий, йодистий, із схлюпом і баговинням, — виповз із його слів, наче равлик із мушлі; під ногами репнув плаский сірий камінь, у тріщині засичала піна, ніби хвиля всотувалася крізь зціплені зуби; безвиразний, розмитий несамовитим полудневим блиском голос — не голос, а чиста матерія слів, — нагадав: — Запах нагрітого сонцем каміння?..

— Рада кивнула: цим сірим камінням було бруковано заміську дорогу, що починалася від агори й губилася між пагорбів, не доходячи до моря; рознятий простір, різкі сліпучо-білі зблиски на обрії, вітер ворушить складки хітона, я йду, а хітон тече, лоскочучи стегна, мов сам Еол хоче оволодіти мною... Це неможливо, адже це пам’ять тіла, тіла, а не моя... Левкадська скеля?.. Що це, де це, це десь не тут, Левкадська

скеля... Дівчина-підліток, вбрана в біле, наближається дорогою, я так люблю білі троянди, їхній прохолодний, затамований віддих, так дихає свіжа юна шкіра, ще не просохла після морської купелі, на дівочих передпліччях щільно обтислі мідні браслети, вузенькі ступні складно оповиті безліччю ремінних поворозок, десь я вже таке бачила, десь ба...

І раптом усе зникло. Рада повалилася в крісло серед тераси, трусячись од трошечки силуваного сміху:

— Вибач, але в цьому, далебі, є щось комічне — валасатися по трансфізичних просторах, по античних Сіракузах, лізти в душу до Сапфо — мені здається, то була Сапфо, слово честі, — Посланець кивнув, чи то притакуючи, чи заохочуючи говорити далі, — і все для того, щоб — поцупити пару сандалій! Ну не сміхота?! — а проте це не була сміхота, радше натяк на якийсь незрозумілий поглум, цинічний жарт, виціlений проти неї особисто, в кожному разі, щось, доволі дошкульне для самолюбства.

— Я тільки запропонував був тобі вложити персти, — коротко й ніби аж вибачливо сказав незнайомець. — Бо інакше ти б не повірила.

От і знову він збивав її з її власного трибу, затягував кудись на плитке.

— У що б я не повірила?

— Що я не твоє творіння.

Он воно як.

Рада не відповіла. Занімівши, невідривно дивилась йому на ноги. На ногах були кросівки — білі, трохи приношені адідасівські кросівки.

— Дякую за урок, — сказала Рада.

Удвох із Посланцем — попри свою ведмежу статуру, він виявився навдивовижу зграбним у поводженні з речами — вони викотили на терасу журнального столика на коліщатах, який Рада, чи не вперше за час свого дачного усамітнення, очистила від дрібничкового мотлоху (заколок, дезодорантів, старих журналів), — і тепер пили на осонні свіжозварену каву. Од її збудливого паленого духу Рада й відчула короткий приплив завзяття.

Зараз я йому розповім. Усе-все розповім. Про Валентина Степановича. Про Арсена. Про своє знелюднення, так-так, оце слушне слово — ніби в мені махом обірвались усі мої людські зв’язки, усі оті м’ясисто-буттєві, з нервів і безсонних радощів сукані линви, котрі, власне, й держать нас на світі, — обірвались, і я, мов повітряна куля, шугонула кудись у стратосферну пустку...

Як дивно: я колись любила людей. Навіть тихо й дружно всіма ненавиджена деформована краля Аліна Щековська, істерична апаратницька шльондра з блатними манерами, що раз на три місяці наїздила на працю чорною "Волгою" (зарплату їй переказували на книжку), аби лиш промчати по смерклих прокурених коридорах видавництва сліпучою кометою в марсіянських строях, лишаючи по собі задушливий парфумний шлейф (од якого розіритовані мужчини з двістірубльовою платнею подумки перетворюються на ґвалтівників-садистів) та ще непродихально-парке від тотальної люті повітря, що розріджується потім кількагодинними гнівними балачками ("а шофер? — а шофер, любонько, внизу чекає, а наша пані сіли на телефона й віддають вказівки косметичці! — слухайте, вона хоч один рукопис за цей рік підготувала? — таке й питаєш! ич, чого схотів, наївний мурин! — ото треба, дівчата, знати, під кого лягати! — ну знаєш, у них там і смаки, скажу я тобі! бож-жечку, та ти придивися, на ній же гриму завгрубшки на два пальці! а ноги, ноги — хоч автом між них розвертайся! — зате є що в руках подержати!" і т.д.) — навіть ця сердешна Аліна, котра, аби їй хоч трохи розвинену чутливість од самих тільки зосереджених на її особі пристрастей мусила б захворіти й померти (проте чомусь не хворіла, й не вмирала, а зовсім навпаки,

мовби наливалася з того всього снагою), не була для мене чимось остільки ж відпихаючим, як для інших: якось раз юна наскоком опала мене в курилці, загнала в кут і, дурманно обвіваючи Парижем та виграючи лискучими, обягнутими шкіряною спідницею стегнами й діамантовими вушними дармовисами, затопила мене, з притаманною цілій тій касті нецеремонністю, таким нестримним потоком звірянь, аж я з несподіваним жалем згадала: в сиву давнину, перш ніж потрапити до когорти клінічно графоманствующих дам, Аліна Щековська видала була тонюню збірочку обнадійливо юних поезій — нічого надзвичайного, я теж колись такі писала: споконвічне закохане белькотіння щойнорозбудженого спраглого тіла, белькотіння, котре, однак, завжди вабить якраз своєю недовершеністю, потайною обіцянкою в майбутньому договоритися до смислу, — а вона тимчасом торочила про свій страх смерті — от послухай, Радочко, який мені в двадцять років приснився сон — сон був такий страшний, його, власне, й сном не годилося називати, юна Аліна пливла в ньому зі своїм, тоді ще не таким можновладним, коханком на вітрильнику, на щоглах рясно сиділо птаство, од палуби йшов запах свіжоструганих дощок (запах домовини, подумала я, здригаючись, я-бо знала, як пахне людська смерть), і Аліна питала в свого милого: якщо ти мене не любиш, то для чого мені жити? — ти не дивуйся, Радочко, що я так одперто розповідаю, ти ж мене розумієш, я ж бачу, — й Аліна кидалася сторч головою в безодню, птаство, шерхочучи крилами, здіймалося їй насупротив, і тут зненацька виринав Сатана, в чорному плащі, в пурпурових рукавичках, усе як належить, і казав до Аліни: ти ж боїшся болю! Віддай мені свою душу — то будеш мати безболісну смерть; і Аліна тихо приземлялась на палубу, а він протикав їй пальцем спину, і вона чула, як спливає долі по тілу гаряча цівка, — от я собі й думаю, Радочко, що мабуть-таки вмру безболісно, що ти на це скажеш? А той Сатана — то мусить бути література, правда? — Ви дуже продешевили, Аліно, сказала я, внутрішньо затерпаючи від того безгучного, паралізуючого зойку, який заполоняє тіло на вид дітей-даунів чи оголеної кукси інваліда, мені було пронизливо шкода дівчинки Аліни, на мить розбудженої на світанку життя, її трупа, розпухлого в цю розповнілу, нарвану бабу, котрій уже ніколи не збагнути, кому то вона так задурно віддала тоді свою душу...

— І це ти називаєш любов’ю до людей? — перепитав Посланець, обережно відставляючи чашку. В чашці жагуче дихала кава: пара коливалася над вінцями,; наче вагаючись одірватись.

— А що ж це, по-твоєму? — насторожилася Рада.

— Жалощі, — шорстко кинув він. — Ти не любиш, ти жалуєш. Це від захланності, від ненаситності твоєї життєвої: все звідати! Жалуєш не так за людьми, як за своїми в них частковими відбитками — за собою жалуєш. І потім, у цьому завжди є приховане торжество: тобі ж бо вдалося уникнути того, що вищербило оцього-от — ах, бідненький! — і зломило он ту — ай, сіромашечка! Зверхність. Дуже небезпечна штука.

Їй раптом зробилося нудно. Це було десь трошки як з тими сандаліями: матеріалізується в тебе в домі якась (яка?) замалим не космічна сила — на те тільки, щоби, попиваючи каву, верзти дидактичні банальності (чи, може, й тут їй яке-небудь пацання по носі вготовано, аби не дуже гонорилася?). Посланець ледь помітно осміхнувся; в Раді знову ворухнулася прикра, мов нагло ожилі нутрощі, свідомість того, що він наскрізь бачить її думки, — якусь мить (важко сказати, як довго, бо час перестав існувати) вона сиділа нерухомо, думаючи єдино про те, як би ні про що не думати: безпредметна, вивернута лицем до себе самої тяма панічно металася, мов пацюк у лабіринті, відтак злісно вищирилась і поперла напролом на загорожу: а чому йому, власне, треба? І хто він узагалі такий?..

— Ну от, — зітхнув він, — гак я й знав. Типово людська реакція. Рано ти дякувала за урок.

— Типово людська? — вона мимохіть зловилася на цей гачок — кволенького, сливе відрухового інтересу до якогось поверхневого, мов незатонулий поплавок, логічного парадоксу, що випинався з його мови, до словесної бульбашки, котру належало негайно проткнути, — інтересу, водночас підживленого несвідомою уразою від того, що їй,

Раді Д., бодай у чомусь приписано "типовість". — А яка ж має бути реакція, коли не людська?

— Ну, могла б бути й мистецька, — лінькувато завважило те одоробло, присьорбуючи каву.

— А митець — хха! — це що ж, не людина?

— Не цілком.

Її охопило миттєве безнадійне відчуття, наче їхня розмова рухається по колу: це "не цілком" уже було вимовлене раніше, от тільки до чого? Рада Обняла долонями теплу чашку — мов єдиний зацілілий уламок реальності. Не людина. Нелюд. "Я просто не потрібен тобі, — казав Арсен, сплітаючи й розплітаючи довгі красиві пальці; його спакований рюкзак темно горбився на килимі коло ліжка, ніби абстрактний надгробок, — тобі взагалі піхто не потрібен", — Рада сиділа в кріслі, підібгавши під себе ноги, заворожена мимовільною театральністю цієї сцени, — чомусь запам’яталося, що була в джинсах і просторому чорному светрі з глибоким вирізом, — вона завжди мріяла пережити щось подібне, і тепер цей розрив, пронизаний чистою красою справдешнього страждання, просто їй перед очима перетворював їхній з Арсеном шлюб так, як виняткової сили кінцеві слова часом здатні осяяти новим смислом і геть посередній твір, — "ти сприймаєш людей лише як матеріал — видираєш із них для себе якісь клапті живого життя, а те, що зостається, тебе не обходить", — Рада внутрішньо притакувала, не те щоб погоджуючись із Арсеном, а радше похваляючи доречність саме в цьому місці саме цієї репліки; водночас щось у ній ніжно поривалося до нього — глибоко діткнутого чоловіка з посірілими підібганими губами, який то сідав, то вставав і ходив туди-сюди по кімнаті, а раз, наблизившись до столу, безтямно натис на ґудзика лампи, світло впало йому на щоку, і Рада, розмита літеплом співчуття, завважила дрібненькі червоні плямки од подразнення при голінні, — хотілося торкнутись його руки, довгих вижовклих пальців, усіяних темними волосками, уткнутися в рідний запах, прокурене вовняне тепло — але вона боялася щось цим

порушити, внести в надсадно високе звучання фіналу фальш сторонньої ноти, — все мусило розвиватися самопливом, і невидимий склодув на ходу відливав цю перекреслену вогняними траєкторіями слів і жестів звечорілу кімнату в коштовний, осяйний спогад — далі, далі: "А мені, між іншим, як кожній людині, хочеться, щоб мене вряди-годи гладили по голівці й казали, який я гарний, причому щиро, казали! А ти витягуєш мене на собі, як на дибі, і все рвешся з мене щось добути!" — "Вже не рвуся", — машинально вихопилося в Ради. — "Ага, так, уже не рвешся, бо я вже для тебе зробок, зужита сировина — більше не потрібен і можу забиратися к бісовій матері", — він ніби описав словесне коло, замкнув його, вернувшись туди, звідки почав, і Раді стало жаско: невже це все? Вона-бо, зачаївшись, чекала, що з цієї, так музично-чисто зіграної сцени, невідь-звідки знайомої, наче вигулькнуло! з давно баченого фільму, от-от розвинеться — прорветься й засліпить несамовитим блиском! — дочасно прихована, ще не звідана повнота буття, — вся дотеперішня впізнаваність переживання була не більш як обіцянкою цієї повноти, так повторювалося раз у раз: у коханні, в щиросердих, підбурених алкоголем сповідях,коли добре знані люди виходять зі своїх повсякденних ніш, мов ожилі статуї, роблячись із пласких багатовимірними, у самотніх прогулянках по мокрому, підсвіченому навзахіднім сонцем парку, в уривках мимохідь підслуханої вуличної розмови яв раптом починала пульсувати за законами художнього твору, стрімко наближаючись до повноти буття, займаючись її мерехким відблиском, — але на самих підступах, якраз коли Рада вже гарячково намацувала слова, аби ту мить щонайвищої напруги зафіксувати, — все нагло розпадалося безладним нагромадженням ніяк між собою не пов’язаних речей, гармонія щезала, і Рада, оскліло втупившись перед себе, як оце зараз, мляво, мов крізь вату, чудувалася: ліжко, тютюновий сморід, нефоремний рюкзак на підлозі, світляний круг від лампи на полірованій стільниці, знервований Арсен у грубоплетеному "надвірному" светрі — та до чого ж тут вона, Рада Д.?! Чому вона зараз тут, у цій кімнаті, з цим чоловіком?..

Тоді навалювалася тоскна пустка: дійсність виштовхувала Раду з себе, як корка.

Власне, коли гаразд зважити, то ціле моє життя було цим шамотанням з дійсністю — недожитою, недовичерпаною, недовідчутою. З дитинства — з його безсонних ночей, коли лежиш горілиць у темній кімнаті, згнічена гарячим тягарем ковдри, і вдивляєшся сухими очима в стелю, по якій пливуть бліді фосфоричні чотирикутники зрушеного проїжджим автом вікна, — із застигло-тягучих, як бурштинова смола, днів самітного блукання між іще не вивчених на ймення квітів і дерев, між перенасичених знаками мурів — де з облущеним тиньком, котрий можеш розколупувати далі, завмираючи од його податливості, де — в кривих білястих подряпаних графіті, що потрясають дитячу свідомість як достовірне свідчення окремішності чужого, владного й неприступного тобі існування: рожевою крейдою на підпаленій сонцем цегляній стіні — "РОМАНА + ВАЛІК", у нашому дворі не було ні Романи, ні Валіка, і я ніяк їх собі не уявляла, напис з’явився нізвідки, щоб звістувати єдине, що Романа й Валік існують і їхні таємничі життя точаться десь поза мною, — з дитинства дійсність мучила мене немпізнаним огромом можливостей, і неясно було — як до неї прилучитися. Особливо моторошно-прекрасні стояли вечори, коли гусне фіолет, спалахують ліхтарі, і в ущелинах занишклих вулиць починає дихати зоряне небо, — місто помалу розчинялося в мороці, мов цілий день тільки прикидалося собою, від дерев тягло ожилою вільгістю, і могутня, космічна безмірність буття підступала впритул, змушуючи мене трепетати ледь не до сліз од неясного усвідомлення своєї непричетності — світові не було до мене ніякого діла, батьки вели мене з прогулянки додому, туди, де так притульно горить крізь сонні вії лампа, а з кухні солодко й тепло пахне здобним тістом, але я вже знала, що світ і надалі відбуватиметься — без мене, щось грізне й прекрасне вершитиметься без мого відома — що? може, місто заповнять дерева, самі дерева, надійдуть із лісу, темним, рясним, як злива, шелестом, рипом стовбурів посунуть по вулицях, може, в усіх будинках махом поодскакують двері, сходи в під’їздах засоваються, як міхи акордеона, надвір із писклявим сміхом повисипають, перевалюючись із ніжки на ніжку, столи й стільці — звідки мені знати, що може статися, коли я не дивлюся! "Мамочко, татусю, ну ще трошечки, я ще не хочу спати", — "Вже пізно, котуню, ти вже доста нагулялася", — та хіба ж можна "доста нагулятися", коли світ

продовжує тривати?.. Кожного вечора, впаковуючи мене в ліжко, де кінці ковдри прив’язувалися до билець капроновими бантами — щоб дитина не розкривалась уві сні, — в мене відбирали ще одну нагоду звідати оте щось: прилучитися до дійсності; залишалася надія на завтрашній день — вона, та надія, переправлялася разом зі мною з дня в день, з осені в зиму, з весни в літо, аж доки якось, на шостому році життя, мені не свінуло, що так може тягтися в нескінченність, — от я піду до школи, як сусідська Наталочка, от виросту й учитимусь в інституті, як наша тьотя Маринка, буду носити такі ж ковзкі й гостроносі чорні туфлі на високих підборах (я не раз влізала в них і на зігнутих ногах чалапала по квартирі), мені дзвонитимуть по телефону дорослі дяді (Маринці завжди хтось телефонував, коли вона в нас гостювала), от я вийду заміж, як мамина колега тьотя Люда, що в неї ми були на весіллі, сидітиму несхожа на себе, в білому платті й такому прозірчастому вельоні, а довкола всі раз у раз чомусь ревтимуть "Гірко!" — і що з того? Я невиразно відчула, що все це може виявитись ніяк не пов’язаним зі сповненням моєї надії, отож подалася до мами, котра саме мила в кухні начиння, вилізла на свого улюбленого старенького дзиглика в темних лишаястих плямах і спитала з непевним жестом: "Мамусю, а для чого це все?" — "Що саме?" — з приязною педагогічною увагою поцікавилась мама, — "Ну.., — я не вміла пояснити ліпше — вже згодом, вирісши, довідалася, що за цілу історію людства ліпше ніхто й не потрапив: — Для чого людина живе?.." Мама перемінилася на виду, витерла руки об фартух, сіла коло мене й, безперестанку облизуючи губи, розповіла мені приблизно те, що я й сама вже знала: що от я піду до школи, потім виросту, вчитимусь в інституті, потім вийду заміж і т.д. — тільки з її мови, розважливої й плавкої, виходило, мовби все то речі самі собою надзвичайно цікаві, привабні й утішні, і вони справді почали здаватися такими — ніби про них читано з товстої книжки з малюнками (товсті книжки я любила особливо, тоненькі-бо прочитувала одним духом, не встигаючи розсмакувати, товсті ж самим своїм виглядом голубили уяву, обіцяючи глибоке, сливе наркотичне занурення в довірливо розімкнене переді мною чуже життя — байдуже, Вінні-Пухове чи якої-небудь дівчинки Катрусі). Чи не відтоді я стала подумки розповідати собі своє життя — щодня по розділу (таким був первісний

замір, котрий, річ ясна, здійснювався не так-то й часто); в тих розповідях я прибирала різні псевдоніми — була то Оксанкою, то Мар’яною, раз навіть — дуже недовго — Роксоланою: ім’я рідкісне, коштовне своєю незужитістю, мов незаселений палац; я оточувала себе вигаданими друзями й екзотичними хатніми тваринками: в Мар’яниному (чи, може, Оксанчиному) домі мешкали білка Золотисточка, мавпа Мікі й ще сила всякої тямущої звірини; з часом, крім імен та відповідної до них зовнішності (прописаної вельми докладно й любовно, включно з білосніжним комірчиком на ясно-синій Мар’яниній сукенці — я саме підпала була під чар нововідкритого слова "білосніжний", кілька день перекочувала його думкою, як льодяника в роті, не знаходячи довкіл себе нічого, досить білосніжного, — сліпуча білість із сніжним шелестом, зовсім не те, що глуха безгучність площинного "сніжно-білого", — тож врешті мусила, від біди, накласти його на крохмальний комірець), крім ситуацій, розгорнутих нескінченним діалогічним плетивом (я навіч бачила драбинку з тире, що відкривали кожну нову репліку діалога), крім середовища — нових міст, нових пейзажів, нових батьків, — я навчилася приміряти на себе історичні епохи: бути вкраїнською бранкою в турецькому полоні, приреченою на щось таємничо-ганебне, але конче гордою й прекрасною, або ж київською чи галицькою княжною в злототканих шатах (слово "шати" донині асоціюється мені зі смальтово-теплим золотавим ряхтінням у соборному присмерку: це і є злототканий); переказані подумки, всі ті, мигцем підглянуті, життя — а жодному з них не судилося бути описаним від початку до кінця — лишали по собі іскристий словесний слід, мов пилок із крилець метелика; так я звідала притягальну потугу паралельного буття і водночас його бентежну недовершеність: воно могло заступити собою дійсність, але не могло їй нічого заподіяти, й вечори, переповнені кантівським зоряним небом, і далі краяли мені серце своєю недосяжною й незворушною — нелюдською! — красою.

Я сказала — нелюдською? Але ж довкола була так само природно сприйнята людська яв, густо населена знайомствами, приязнями й ворожнечами, спільно зробленими відкриттями, зарубцьованими кривдами, чварами й присягами на досмертну вірність, десятками,

сотнями всіх цих дрібних піщинок, що в’їдаються в ніжну плоть індивідуальності, як у слизову підкладку перлівниці, розростаючися з роками в світні перлини так званих "дитячих споминів" (є поміж них і чорні, сам вид котрих досі викликає ядуху): я таки дійсно пам’ятаю всіх тодішніх дітей з цілої округи, і товаришок з музичної школи, і сусідок у лікарняній палаті (па шостому році мені видаляли гланди), і навіть власницю найгарніших у світі ляльок росіянку Лєну Дубровіну, дочку заїжджого військового туза, що на кілька місяців замешкав був по сусідству, лінькувато-валежну, дуже певну себе юну особу з двома товстими, неправдоподібно охайно заплетеними косами та невловним ситним духом достатку, — отак чомусь і запам’яталася, на ім’я-прізвище, ляльки в неї були таки виборні, і ще вражало уяву, що народилася вона в Берліні.. Сюди, в цей бік — мов переставили касету — розкручується зовсім інше житі я, роздроблене, атомарне, засліджене броунівським рухом людських постатей, позбавлене внутрішньої цільної ясності — але може, саме тим невідпорно припадливе, так, наче ця його втомна стихійність лиш позверхня, а в своїй не скаламученій глибині воно якраз і ховає отой самоцвітний космічний смисл, відкритий усім, окрім мене... Тільки так можу я сьогодні витлумачити свій ненатлий потяг до участі в дитячих іграх, де мені, проте, ніколи не бувало по-справжньому весело, — я заведено бігала вкупі з усіма, галасувала навіть дужче за інших, мовби заповзялася невідь-кому довести, що ось і я незгірше бавлюся, — мовби за мною невідступно пантрувала якась недовідома інстанція, і я справді раз у раз бачила себе збоку — як метушуся, як сперечаюся, порушено правила чи ні, ба більше, норовлю посісти лідерство, бо я таки потроху вивчилась, цілеспрямовано й уперто, робити все краще за всіх — скакати через вірьовочку, ловити м’яча, їздити на двоколісному велосипеді, а раз, уживши до гри англійську лічилочку (англійської мене вчено дома), зібрала довкола цілий гурт перехожих підлітків, до кого, за неписаними законами дитячої соціальної ієрархії, "малявки" як я не важилися й обізватись і чия увага звичайно не віщувала нічого доброго, — цим разом вони з’юрмилися поштиво послухати, як "ота-о мала шпарить по-англійськи", і це був тимчасовий зеніт моєї дворової слави, бо невдовзі старші школярки почали виносити у двір плетиво, махом здійснивши в моїх

очах недосяжний прорив у таїнство дорослості, — плели, самозрозуміло, ляльками, із питомою жіночою заклопотаністю радилися над візерунком: одне очко вліво, два — вправо, — приголомшена самодостатньою речевістю, намацальністю твореного мені перед очима шорсткого вузлуватого клаптика, що виповзав з-під дротиків, а ще дужче — розпачливим відчуттям власної невтаємниченості в це езотеричне, мов жрецькі обряди, загадкове дійство, де для мене приступний тільки остаточний результат — "це шарфик", "це буде кофточка", образлива подачка, вижебраний відчіпний коментар, — я пірвалася до мами з пронизливою вимогою — негайно навчити плести! — й переді мною розверзлася прірва: мама плести не вміла! Правдами й неправдами, вициганивши в сусідки тьоті Раї дротики, благаючи й принижуючись, аби показали "ще разочок", кілька тижнів перевівши на шизофренічне длубання в поплутаних петлях, я таки добула свій перший рівний візерунок (чорна волохата вовна з решток татового светра плюс крадьки розпущені старі рожеві рукавички: незрівнянна, змислова насолода тягти за покучерявлену нитку й дивитись, як вона слухняно перебігає туди-сюди, з’їдаючи щільне полотно, і от, нарешті, — рівненька шахівничка: випнуті чорні квадратики, запалі вглиб рожеві, закохані пальці пестливо розтягують кусючу тканку: тату, мамо, подивіться, що я сплела!) — і коли, пінячись од гордощів, приєдналася до дівчаток, котрі обплітали своїх ляльок уже третім чи четвертим з черги гардеробом, то була глухо пригноблена їхнім спокійним, байдужливим ставленням до мого звитяжно здобутого вміння так, ніби, витягнувши до них руки, провалилася тими руками в порожнечу: тайни не було! Рухливі дротики, біжуча нитка з целофанової торбинки, очко вправо, накид, два очка разом — за всім цим нічого не крилося, жодної спільноти посвячених не існувало, нічого, крім м’якої плоті ростучого плетива, крім його вузлуватої фактури, та ще всепоглинаючих розрахунків, узятих, було, мною, за прекрасну, фантастичну мову воднораз перенесеного в дорослість дівчачого гуртка, — моє прилучення до цієї яви виявилось оманою, і так повторювалось раз у раз: ревно, часом ціною надсадних зусиль, оволодіваючи тим, що було приступне моїм ровесникам і що обіцяло мені так тужно вимарену причетність до дійсності, я незмінно опинялася перед лицем безживних

форм — з них немов утікала душа, не даючись мені до рук: вірьовочка, м’яч, велосипед — перед кожною моєю навичкою лежала вистраждана історія сходження, що в кіпці замикалася — мертвою матерією. Дійсність не впускала мене.

Одним-єдиний раз — авжеж, одним-єдиний! — я забавилася на вулиці допізна, втягнута в гру цілком, як під темпу воду, — й охапулася аж тоді, коли напівзнайоме дівченя прибігло зі звісткою, що Раду по цілому кутку шукає мама, кличе додому, — і ось тут, мов прокинувшись, я з пронизливою, кінематографічною чіткістю вгледіла той закамарок, де ми гуртом розігрували якийсь свій імпровізований спектакль: цегляний мур у вищерблених цементових прокладках, двійко дерев, їхню світну акварельну зелень, розтріскану темно-кару кору в шишаках замшілих нароснів, примоцований між деревами уламок дошки з розставленими на ньому битими (видно, на смітнику вискіпаними) справжніми чарками в зашкарублих сірим піском брудних патьоках, витоптану землю з темною таловиною колишньої калюжі, холодне срібне горіння надвечірнього неба в напливах хмарного чорнила — десь на обрії, між будинків і дерев, пригасав до синцевої барви навзахідній кармазин, — в один мент я охопила все це ще гарячим од недавнього збудження зором, водночас відчуваючи, як боляче горять обвітрені губи, а набубнявілі з холоду пальці, вкриті лепом міських звалищ, відділяються од тіла, — це була мить фізично вичутого пересування яви крізь мене, мить переставляння касет, гостро-бентежного провисання між попередньою підвладністю дійсності (і вона запалася в непам’ять, та владна дійсність: анічогісінько не лишилося з такої затяжної, захопливої забави!) та наступною, вже звичною непричетністю, вщерть протятою болісними, тремтячими струмами туги за непідвладним мені буттям; мить стикування — чи, радше, розстикування, мить-щілина, котра зазвичай проскакує непомічена; і що найразючіше — я бачила в цей час не тільки світ, а й себе в ньому, так, мов мене справді споглядало, невідь з якого неміряного далека, незмигне невидиме око...

Далеко пізніше я зрозуміла, що в таких ото часових щілинах і живе мистецтво...

Окрайчик думки Рада зіжмакала, вражена несподіваним здогадом. Глипнула на Посланця: він спокійно допивав каву маленькими ковтками, правда, без жодних ознак отієї нетривкої розслабленої комфортності, яка товаришить кавуванню: це було саме лиш суте пиття, анатомічний акт ковтання. Що ж, їй і раніше траплялися люди, з якими незле мовчиться, але тут було інакше — вона не те щоб відчувала його присутність як щось несупротивне, згідне з собою, вона просто бачила збоку всю себе, на цілому протязі свого життя, — стереоскопічно обійняту отим невловним наскрізним спогляданням — та чиїм же, зрештою?!

— Слухай, — обізвалася Рада, і він з глухим постуком відставив чашку, — а все-таки, хто тебе послав?..

Посланець зітхнув:

— Ти ж уже зрозуміла.

— Тобто... ти хочеш сказати за мною справді весь час спостерігали?..

— Ну звісно.

— Але хто?! Хто?! Бог, всевидящее око? Космічні пришельці? КГБ з ЦРУ? — майнула згадка про одного глеваського пацієнта, демонстрованого їм за студентських часів на практикумах із психології, — бідака пояснював, що до його мозку раз у раз підключаються обидві зацікавлені організації, а коли їхні хвилі схрещуються, настає коротке замикання. — Що все це, до лиха, означає? — вона кричала, мов сама себе підбадьорюючи, як, буває, наспівуєш глупої ночі, але холодний подув наближення чогось моторошно-неосяжного вже скував її відчуттям незворотності: так умліваєш перед тим, як зазирнути за край безодні, знаючи, що все одно — зазирнеш.

Посланець відказав сумирно, якось аж буденно:

— Є сили, що правлять світом. Не добрі, не лихі — просто сили. Люди звуть це долею, — він помовчав, паче даючи Радиному розчаруванню час випаруватись, і додав: — Вони не спускають з ока тих, хто здатен утрутитися в їхні дії.

Утрутитися? Як же може вона втрутитися, як це взагалі можливо — втрутитися, а як же тоді...

— А як же тоді Едіп? — доволі глупо спитала вона.

— До чого тут Едіп, — пирхнув Посланець, — теж знайшли прозорливця: йому дали шанс, а він його процвиндрив! Стрічався я з вашим Едіпом — волохатий як мавпа і наскрізь просмерджений часником.

— Але що він міг удіяти? — тоскно спитала Рада, пускаючи повз вуха цю непоштиву характеристику. — Судженого конем не об’їдеш.

— Авжеж не об’їдеш — але можна поміняти коня.

— І що тоді?

— Тоді? — Посланець несподівано рвучко нахилився до Ради, впираючись долонями в коліна. — Тоді — свобода.

На якусь мить Раді здалося, паче вона зависла в безповітряному просторі — схоже відчуття було вже в неї раз, коли падала зі схарапудженого коня, згубивши стремено: ті кілька секунд запам’яталися не як падіння, а як вільне ширяння в позачассі, над неймовірно повільним обертанням іподрому, зеленого поля й тремтячого, як рідке скло, повітря, з уплавленими в нього кіньми й вершниками; вона поворушила губами, несвідомо шукаючи твердих, певних слів, котрі поставили б так нагло зсунутий світ на місце, тупо здаючи собі справу, що слово "свобода" нічого не означає, крім цієї

раптової порожнечі
СВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБОДАСВОБО, — і тут звідкись долинув владний позов, тяжкий стиск внизу живота, ох, це таки мій живіт — розмитий, було, світ повернувся до себе й зібгався у щемкий вузлик нагального, найприроднішого з усіх, у ньому сущих, бажання (все то кава!).

— Вибач, — мовила Рада, — я тебе на хвильку залишу.

Але даруйте. До чого тут свобода?

"Ви — стихія, — мрійно ронив Валентин Степанович, мірно струшуючи попіл разом зі словами у важку кришталеву попільницю; його мова курилась, як димок, повиваючи Раду легким запамороченням, — від вас віє свободою". Все в цьому кабінеті було важким — старовинне бюрко на гнутих золочених ніжках, оксамитне крісло, таке глибоке, ніби в ньому допіру спав ведмідь, темно-вишневі портьєри, крилами птаха Рухх опалі по кутках (вікно займало всеньку стіну), і якби не розламаний дахами завіконний простір та недосяжна стеля, то серед цієї ваготи всталених речей, мабуть, незмога було би працювати, — Рада воліла пусті приміщення, пронизані голизною паркетів, навстіж відчинені балконні двері, протяг відлуння, ясно-смутне відчуття знятих декорацій і спакованих валіз: в такому оточенні найліпше думалося, — втім, це не заважало їй з глибокою, змисловою любов’ю всотувати в себе позичений затишок випадкових осель, де можна з приємністю втопити босі ноги в пухнастий килим і, цідячи гостинно приготовану господарями каву (та ще коли з коньячком!), наливатися м’якою, літеплою певністю, що світ до тебе ласкавий,— "а свобода — це для письменника найголовніше", — підсумував Валентин Степанович, і в Раді слабко сколихнувся миттєвий відрух протесту: ця фраза була вже зайвою, от і писав Валентин Степанович так само — доводячи кожен проблиск ідеї до остаточного, однозначного рішенця, котрий з грюком замикав внутрішній простір твору, застуючи очі своєю безумовною непохибністю; певно, що свобода для письменника найголовніше, що ж тут відповіси, та й не потребують од тебе відповіді — вона трохи знітилася, піймавши себе на цій

свавільній неприязній думці, все-таки, що там не кажи, Валентин Степанович письменник безперечно визначний, — і подалася вперед, з перебільшеною відданістю сяючи до нього очима; він горував над бюрком, відкинувшись на спинку стільця, моцний, кремезний, ще не старий мужчина з буйною, в світлі лампи де-не-де протятою іскорками сивини, поганською гривою, і його очі — нерухомі, ледь навскісно розтяті — блищали як у звіра або в двох перснів: чистим, самоцінним блиском речовини, що відбиває світло за законами оптики, — під цим некліпним поглядом Рада, обмираючи, відчула, як у глибині живота м’яко, по-котячому перевертається ворушка лапа і одночасно — яка важка його рука, що своїм тягарем владно притискає до поверхні столу тоненький Радин рукопис, — так, немов ця рука лежала в неї на плечі, — "я вам дуже вдячна, Валентине Степановичу, я давно хотіла показати вам цю річ і, щиро кажучи, трохи боялася", — вона затнулась, і думка, що линвою розгойдувалася перед нею, зісковзнула, перш ніж вона встигла вхопитися за неї, щоб перекинути йому, — але негайно, негайно вхопитися, "трохи боялася", чого боялася, та хутчій-бо, обличчя задерев’яніло, мов перед фотооб’єктивом, — "воно так шпарко писалося, аж мені самій було чудно, бо ж загалом це не моя тема — смерть, увесь цей комплекс почувань, воно ніби прийшло ззовні", — уфф, здається, випірнула, — "і в ході писання само собою розросталося, як ото кристал", — унаочнюючи, змахнула руками — і знов обпеклася: його погляд, що загруз у пластиці її тіла, не проникаючи крізь нього, тут-таки повернув Раді її мимовільний жест, облитий захватом віддзеркалення: топкі, вузькі в зап’ястях руки, довгі нервові пальці з коштовно-опуклими вічками темних лискучих нігтів, змах, схожий на трепет крил зловленого метелика, — вона тихенько засміялась, несамохіть заворожена: все-таки це був погляд не тільки мужчини, а й митця — найбільшого з нині в Украйні сущих, божиська, живої легенди, — допущена в його кабінет, вона попервах пересувалася, мов по льоду, прагнучи єдино дістатися крісла, цього затіненого острова оксамитної тверді, звідки можна не витикати носа до кінця візиту, обмежившись увагою та підтакуванням до господаревих монологів, — Валентин Степанович займався сам од себе, і це багаття не потребувало вбогого хмизу чиєїсь інтелектуальної співучасті: говорив він розкішно, просто-таки бароково, густо заплітав

в’юнкі хащі образно-мальовничих складнопідрядних речень, де треба, тонко пропускаючи повітряні просвіти значущих пауз, розворушуючи зміст подихом артистичних інтонацій: легка іронія, скепсис, сумовита констатація прикрої людської недосконалості,— це були блискучі усні новели: поцятковані лелітками дотепних спостережень житейські епізоди, яскраві, завершені, як зливки, спогади, подекуди пересновані епічно-розважливими міркуваннями з розряду тих, що виокремлюються в рубрику "Світогляд митця" (про суспільство, про природу мистецтва, про людські взаємини), — "а в сімдесят четвертому році, коли я був уже (перелітний печально-погордливий усміх) забороненим письменником, перестрів мене Н. — а він тоді саме почав вилискуватись (випереджаючи Радин питальний подив): ну як же, як же, кавалер Золотого Собачого Хвоста — чого ви смієтесь (з удаваною скрушністю похитуючи головою), о г молодь пішла, жодних святинь для неї не існує — да, так от перестрів мене Н.", — Рада, сховавшись у кріслі, вбирала все те як губка, переймаючись побожною свідомістю, що її — з перших рук — причащають живою, пронизаною наскрізним сяєвом його, Валентина Степановича, присутності, історією літератури, — всі ті оповідки, то були немов відшліфовані до блиску камінці, котрі незглибиме море його "я" з ласкавою щедрістю викидало на Радин берег, — щоправда, якось, переказуючи щось із почутого друзям і здавши собі зненацька справу з несвідомого наслідування розмовної манери Валентина Степановича, Рада трохи спантеличено виявила, що всі ці, доручені їй, коштовні дрібнички, властиво, не мають жодної самостійної вартості поза силовим полем його особистості, — думки, випарені до хрумких кристалів голої прози, робилися загальниками, спостереження безслідно втрачали первинну гіпнотичну свіжість — тільки його життя, всякаючи в їхні щонайдрібніші пори, насичувало всі ці образки підводним ряхтінням міфа: так буденний уламок ніздрюватого вапняку набуває в наших очах особливого дотикального чару, коли господар сповістить, що підібрав його на руїнах Римського Форуму; Рада подумала, що, зрештою, Валентин Степанович уже може собі дозволити зайнятися витворюванням авторизованої легенди власного життя, і почувалася навіть трохи підлещеною, що з усіх молодших письменників він обрав вірницею цієї легенди саме її, Раду Д.; за третім чи четвертим її візитом

він, тонко всміхаючись, кивнув у бік уподобаного нею оксамитного сховку-сідала: "Ваше крісло", — і тим ніби вмент обернув Радине невиліковне зніяковіння перед цим кабінетом, де писалися книги, вже увінчані лімбом класичних, на милу подробицю її особистих призвичаєнь, здатну зацікавити майбутнього біографа, — Рада, зворушена теплим напливом удячності, подумки відзначила це як притаманний Валентинові Степановичу спосіб перетворювати дійсність, робити опуклим фактом культури все, до чого торкався, — як і вона, він весь час почував на собі прицільний погляд сторонньої сили, але, на відміну від Ради, твердо знав, що на ймення тій силі — історія, й раз у раз, мов кіноактор перед камерою, розвертав перед нею свою постать у найвиграшнішому ракурсі.

Свобода — це для письменника найголовніше, а що там Рада жебоніла у відповідь про те, як їй писався оцей-от згусток свободи, придавлений до стільниці бюрка його громіздкою, по-селянськи розплесканою долонею, — то вже не мало значення й могло бути викреслене — втім, і викреслилося саме собою, наче стертий з магнітної плівки запис, бо поверх писалася важка, промінна потуга двох самоцінно-блискучих, ледь навскісно розтятих очей, і хотіла Рада того чи ні, але її низький схвильований смішок пролупав змовницьки, озвучивши те, що зависло між ними в димному повітрі кабінету й чекало на своє оприявнення, — Радин сміх і став таким оприявненням: це вчинила вона, віднявши у Валентина Степановича авторство ймовірного дальшого перебігу подій — і таким робом убезпечивши себе від них з неомильністю первісної жіночої інтуїції. Те, що відбулося, засліпило Раду як раптово засвічена можливість пустити своє життя в русло позарозмислової, спонтанної логіки художнього твору, як вібруюче наближення до сяйної повноти буття, уже наперед відграненої в магічний самоцвіт шедевра самою особою Валентина Степановича, тож Рада потребувала протягти цю мить у часі — не на те, аби виважити несподіваний запаморочливий шанс-на-біографію на терезах здорового глузду, а єдино на те, щоб посісти авторство отого ймовірного, самою матерією двох доль витканого шедевра (колись вона марно силкувалася вчинити подібне у шлюбі з Арсеном, але шлюб здеформувався, не

витримавши температури Радиних деміургічних зваг) — щоб вийти з-під ролі статистки, втягнутої в гру, як у темпу, непідвладну словам непам’ять. Валентин Степанович значущо всміхнувся до неї й звернувся до своїх олівцевих позначок на берегах її рукопису: деякі місця належало скоротити, деякі, навпаки, поширити, і ще один серйозний Радин ґандж — то надмір абстрактної лексики.

Від вас віє свободою, хм.

Та не було в мене ніякої свободи. Ніколи не було. А те, що люди розуміють під свободою, коли в поробочу годину пік, неуважно побризкуючи мідяками в кишені плаща, спускаються в лунку, надихану металічним сопухом утробу метро з блаженною статечністю відпускника розмірковуючи — сходити сьогодні після вечері з Тамаркою в кіно а чи, може, податись на преферанс до Яхненків, — той мінімум свободи рядити власним тілом: справляти йому свої дихальні, травні, статеві функції, гортати йому газету, заповняти правою рукою бланки й промовляти в чорне сітчасте вічко мікрофона в тому чи іншому приміщенні, серед тих чи інших людей, у тому чи тому місті — це просто безнадійна, безбарвна й безвихідна — як понурий пустельний крайобраз — свобода графомана замінити будь-яке з написаних слів на інше, або й не писати зовсім: необов’язковість дій. І спитали учні в Сократа: "Чи є різниця між життям та смертю?" — "Жодної", — відказав він. — "То чому ж ти не вмираєш, учителю?"

— "Саме тому". Отож-бо. Вона томить, ця облудна свобода, і щоб якось дати собі з нею раду, люди жаждиво домагаються від дійсності підказок: о Боже, дай нам знак, чи принесе цей похід перемогу; слухай, Радусько, от як би ти вчинила на моєму місці — подавала б на аліменти чи ні? — це ж не згоди від дійсності на своє, вже прийняте, рішення допоминаються — це прагнуть убезпечити собі вибір свідомістю його конечності, єдиноможливості. І графоман із цілеспрямованістю комахи-паразита напихає своїми словесними яєчками кожне нещасливе вухо, й спинити його неможливо, бо єдине, чого він болісно потребує, — бути

мовчки вислуханим: самою присутністю при читанні жертва несамохіть дає авторові доказ невипадковості існування його твору в цьому світі.

Ні, яка ж тут свобода.

Ця свобода зраджувала мене щоразу, коли я поривалася по-графоманському конструювати собі життя за саморуч накиданими сюжетами: мої претензії на авторство поверталися до мене, мов зім’яті й перемацані листи, покреслені нахабним червоним розчерком "Адресат выбыл". Так було того ранку в убогому номері південного готелю, куди ми з Арсеном напередодні щасливо втиснулись на час відпустки, — під ту пору наше подружжя вже, здавалось, було всталилося на цілком посполитому рівні взаємно погодженого лояльного відчуження, і тільки крива нічних шаленств стрімко повзла в гору, як температура в позірно нічим не враженого організму, ми виснажували одне одного до цілодобового напівірреальпого етапу, мов на одчай душі рвалися залютувати несамовитими любовними злиттями зміясті краї незримої розколини, це було якесь невтоленне, чорне наслання — як крик, що на нього в розпуці зриваєшся, коли співрозмовник тебе ні в зуб не розуміє, от і ми вкрикувалися в себе навзаєм — люто, запекло, вгризаючись по-звіриному, майже не дбаючи про насолоду, — насолода викрешувалася мимохідь, падала дзвінкою монетою нашим надсадним зусиллям, і, заледве її підібравши, знеможена й спустошена, вистигаючи цілим важким, непорушним тілом (в такі хвилини мене й підстерігала, нападником з-за рогу, цілком безстороння й тим цинічніша гадка — мов хтось холодно озивався під черепом: "Але ж цього недосить!" — це дуже вдаряло по моїй самоповазі, я відчувала, що стаю поганою жінкою), — я западала в сон під Арсенів ряснолистяний шепіт (раз приснився був хтось безликий, хто торочив про мене з нудною несхитністю, притаманною звичайно обмеженим людям: "У неї прекрасний чоловік, якого їй біса треба", — а й справді, здивовано подумала я не прокидаючись, якого мені біса треба, тож таки все гаразд, що тут скажеш — то був чи не єдиний раз, коли я спромоглася глянути на власний шлюб збоку й уразитися з його непролазної благополучності — наяву мені це ніколи не вдавалося, наяву мене гнітило хмарне відчуття

неухильного самопониження, котре більше пасувало б тяжкому, давучому снові); Арсен мучився безсонням, і по якімсь часі мій сон знову розсували гарячі руки, я зі стогоном поверталася до нього, і знову був натиск, і агресія, і "ну-ж-бо-ну-ж-бо-ну-ж-бо-ну", як стрясання іншого за плечі, і знову щемний трем розгортав мене навиліт, і ревма бурунилися, прокочуючись крізь нас, морські вали — раз, і вдруге, і втретє, — і от, розплющивши вранці очі, я вгледіла над собою сіру касарняпу стелю, у веселенький світло-зелений колір потиньковані стіни, крізь білі штори цідилося молочне світло, попереду була спільна відпустка, за нею — ціле спільне життя, таке ж, як зараз, — і, лежачи горілиць на тісному "полуторному" диванчику, я заплакала; "Що-небудь сталося?" — спросоння спитав Арсен, угрузлий обличчям в подушку, я замотала головою, різко скошуючи траєкторії плину сліз по щоках: "Нічого. Спи.", — він тяжко зітхнув і більше не обзивався. Не треба було нам одружуватись. А головне — я ж знала, що не треба, ще задовго до весілля знала, і Арсен, певно, також здогадувався, принаймні мої сумніви не так уже щоб наштовхувалися з його боку на невидимий мур; але кожне з нас на свій лад прагнуло розімкнути собі життя цим актом вільного вибору. Еге ж, вільного. Чорта пухлого.

Як можете ви говорити про царство небесне, коли не здужаєте додати до свого зросту бодай лікоть?..

Як можемо ми говорити про свободу, коли не потрапимо на макове зерня змінити будь-що у власній душі?..

— Молодчина, — схвально кивнув Посланець, і Рада сторопіло видивилась на нього: що таке?!

— Все правильно, — пояснив він, широко всміхаючись.

Але ж я знала й інший ступінь свободи!

Писання "під диктовку". Слова, що ринуть самі собою, — кожне з них не може бути довільно змінене. Кожен абзац, опливаючи, осуваючись на папір, відкриває наступний — ніби простуєш незнайомим коридором, не маючи аніякісінького поняття, куди він тебе виведе, але є легка, радісна певність знайденого шляху — тільки б не збитися, бо тоді просто перед носом глухо з’їжджаються темні стулки броньованих дверей, і ти лишаєшся по цей бік, бгаючи в руках уже проявлені в текст шматки живого десь-сущого твору, що був тобі розкрився, підпустив до себе — і от на маєш: вимкнувся, канув у пітьму — нікому ніколи повік-віку він уже звідти не явиться. І можеш скільки завгодно гарикати на домашніх, шпурляти на підлогу книжки, лементуючи, що в цьому домі тебе ніхто не розуміє, ага, телефон! — хто-хто? — хай пішлють його ік стилій мамі! — та не хочеш ти їхнього чаю, на дідька він тобі здався, коли вже вони нарешті второпають, що ти хочеш тільки одного — аби вони всі дали тобі спо-кій! ясно? спо-кій! — можеш до потьмарення, до розпаду збезглузділих слів на літери перечитувати те, що встигла записати, силкуючись відшукати в хащах власного почерку непомітний просвіт, натяк на продовження, промайнулий і зниклий обрис утраченої цілості, — стулки, скоро вже вони зімкнулися, мертво держать таємницю. Можна, чому пі, вигадати, намислити дальший хід твору-так? ні, здається, краще отак... а може, розвинути оцю-ось лінію, щось вона тут зовсім захиріла (а була ж обіцяла якесь, на мент заблисле значення!), і отак — теж непогано, і в цей бік — теж півроку, і все це вже лайно. За перепрошенням.

Я ніколи нічого не вигадувала. Я знала, що писати, — або не знала (і тоді — не писала).

Два ступені свободи. Гелен і Кассандра. "Невже ніколи ти того не бачиш, що буде — неминуче, невблаганне? Невже тобі не каже в серці голос: "Так буде, так! Так буде, не інакше!"?" — Його добродушний спокій: "По щирості сказавши — ні, ніколи". — "Як же ти віщуєш? Що кажеш людям?" — це вона не дорікає, не жахається, вона цілком нелукаво допитується — за якими ознаками Гелен угадує, що саме сказати, бо ж коли "не бачиш" отого єдиного, що дійсно буде (а значить

— є? Значить, десь там, за тими дверима, де обертаються сузір’я несотворених мистецьких творів, дихає, зачаївшись, "неминуче й невблаганне", вже-суще, тільки що не прослизле в шпарку видимого "тепер"?), коли воно закрите для тебе, тоді геть-чисто однаковісінько — "по барабану", як казав Арсен, — що говорити.

І що писати.

І куди йти.

І кого цілувати.

І кого видавати вігілам.

— А ти ніколи не замислювалась, — сомнабулічним голосом обізвався Посланець — він вріс уже в крісло так вигідно, що здавався його невід’ємним наповненням, — чому незрячий Гелен всіма люблений і шанований, а видющу Кассандру ніхто не слухає, — гха-а?.. — це вихлипнуте підняття голосу було таке несподіване, аж Рада сахнулась, і Посланець неприємно засміявся: тінь од піддашшя, пересунувшусь, тепер затуляла йому обличчя, перетинаючи цілу постать на рівні грудей, і забілілі в цьому затінку зуби справили на Раду таке враження, начеб їх раптом вискалив кущ. Одночасно щось мовби зсунулось їй у свідомості — вона зрозуміла Посланцеве запитання, побачила його цілком прозорим, так, як сонячного дня бачать крізь брижі на чистому плесі їхній відбиток на дні — рухливу золотаву сітку: побачила, чому він про це питає, — і жалібно тенькнула в пій, уриваючись струнка якоїсь слабенької надії на все-ще-буде-гаразд... І відповідь прийшла сама собою:

— КАССАНДРА КАЖЕ ЛЮДЯМ, ЯКИЙ Є СВІТ НАСПРАВДІ. А ГЕЛЕН КАЖЕ ЇМ ТЕ, ЩО ВОНИ ХОЧУТЬ ПОЧУТИ.

Посланець зненацька напрочуд легко, як на таке замашне тіло, вивалився на осоння — мов дракон із печери — і, похиливши перед Радою круглу, наїжену короткою шерсткою голову, пробурмотів щось на кшталт: "Можна?.." Заки Рада встигла охапутися, він спритно підхопив її руку й торкнувся кісточок сливе ритуальним, безживним поцілунком, схожим на дотик опалого листка (першим, рефлекторним порухом приголомшеної Ради було чомусь — розтерти поціловане місце, наче забите: не те щоб цей доторк здався їй фізично бридким — але він, мов легенька змислова печатка, ствердив страшну невідворотність Радипого здогаду, з яким вона ще вагалася зживатись).

Коли ж це все почалося?..

Не-людина. Нелюд.

"І потім — ти недобра, — казав Арсен, походжаючи по кімнаті, — рвучко здійняв руку: — Пожди, пожди, я зараз спробую пояснити. Ти прагнеш зрозуміти людину — все одно як оволодіти нею, твоє співчуття, чи жалість, чи що воно там є, — якесь об’єктне, воно не наближує до тебе, а навпаки, віддаляє. Тобто це брак звичайної людської доброти, по-моєму. Ти просто не даєш себе любити". Глибоко вражена, Рада насмішкувато ворухнула бровами: "Котику, ну що ти верзеш, я ж віддаюся тобі по десять разів на добу, в тому числі в непристосованих для цього готельних кріслах!" — "Ну от, маєш, — сумовито сказав Арсен, — я так і знав, з тобою неможливо балакати"

Зі мною неможливо балакати. Жити зі мною теж неможливо: мені ніхто не потрібен. Але це неправда: мені потрібні всі і все — не потрібен хтось один. Люди стерппі лише в їхніх часткових проявах: у нічному тролейбусі вираз обличчя чоловіка, на руках у якого заснуло, втопившись носиком у пухкі щоки, дівчатко-гномик у червоному комбінезончику; бабця з коричневим лицем, запнута терновою хусткою, її звислі, пусті груди й маслаки плечей під темно-зеленою витягнутою кохтою: "Дочко, а де тут обласна больниця?" — кошики, позв’язувані джгутами полинялих ситцевих бинд. — "А звідкіля ви, бабусю?" — "А з-

під Яготина, зі Студеників, може, знаєте?.. Нє? Син у мене тут лежить, дитино, він у Прип’яті на станції робив, да й оце хоче інвалідность получить, а воно прачі подержать трохи, да й випускають", — руки теж коричневі, мов роз’їдені горіховим соком, і пахне від неї не по-міському — чи то сухотрав’ям, чи цвіллю, чи злежаним полотном; знов-таки в тролейбусі — молода жінка з розгорнутою книжкою на колінах, мокре волосся (дощ?), ніжний нахил голови, незручно підібгані під сидіння ноги, димчасті колготки з чорними лапатими квітами на щиколотках, вродливе, ледь-ледь позначене косметикою бліде обличчя, невловно припорошене темним нальотом страждання, втуплений у книжку погляд не рухається: одна зупинка, друга, третя — сторінка не перегортається; або навіть таке: здоровий мордань (бачу бічним зором), що не відстає від мене ні на крок, рип шкірянки, подув імпортного одеколону й дорогого тютюну: "Куда вы так торопитесь, девушка?" — добротна вгодованість, ситий прижмур, чемоданчик-"дипломат", усі швейцари-викидайли розганяються з поклоном з п’ятдесяти метрів, прекрасний, породистий подонок — усяка чистота породи завше тішить око... Неправда, тричі неправда, буцімто я не любила людей!..

І так само, як у дитинстві, я нёвситимо рвалася бути прийнятою в їхні ігри — в їхні романи, їхні виробничі інтриги, їхні товариські вечірки й гуртові мандри: там-бо клекотіло, кипіло, місилось, ряхтіло, вирувало сміхом і слізьми, потом і гримом, п’яною блювотою й кров’ю з розтятих вен повносиле життя, осяянне — в якихось своїх незглибимих, іще не звіданих мною потайних нуртах — нестерпною, чистою красою самоцінного смислу! Воно метляло людьми, воно випльовувало на мене ошматтям піни звивини своїх сюжетів — найчастіше таких, що їх завернув би авторові перший-ліпший редактор яко неправдоподібні, штучно сконструйовані чи, принаймні, позначені надуживанням deus ex machina, — і в тому всьому часом — ох, як же рідко! — наче в місцях тектонічних розломів, розсувався простір і горло обпікав високий кисень вивільненого духа: це було тоді, коли люди раптом розривали, мов Гуллівер ліліпутячі мотузки, покручене плетиво незліченних обставин-котрі-доводиться-брати-до-уваги і — випроставшись — дорівнювалися до себе — таких, якими їх замислив був Бог (чи доля?): батько родини

скидав із себе, як розношену одіж з чужого плеча, терплячу дружину, двох люблених дітей, квартирну чергу, авторитетну посаду на цікавій роботі, п’ятнадцять років урядженого життя — і, з зубною щіткою і парою білизни в портфелі, мчав літаком галасвіта, в чуже місто, звідки напередодні прийшла телеграма "ЛЮБЛЮ ЖДУ", — щоб, усупереч розважливим прогнозам знайомих ("Перемежениться! Показиться трохи та й вернеться!"), ніколи більше не повернутись; із студентських літ пам’ятаю невеличкого, щуплого, з довгими, як у кролика, передніми зубами п’ятикурсника Льоню Братка, котрий на останніх семестрових партзборах, де сповістили про введення військ в Афганістан, — а це був грудень, ледь не переддень Нового, 1980-го року, на рано смерклих вулицях сочилася вільгість і щасливі кияни, хляпаючи по брудній кваші, несли до своїх домівок ялинки й пакети з апельсинами — раптом, ні в п’ять ні в дев’ять, зажадав слова й, нервуючись, посіпуючи головою, мов хотів вигвинтити її з комірця, під загальне зніяковіння (попервах навіть під легенький повзучий смішок — а насамкінець під гробову тишу) заявив про свій категоричний, але то таки категоричний! протест! проти! вводу! наших! військ! в Афганістан! — розуміється, з університету він вилетів кульовою блискавкою, здається, навіть зимової сесії не склавши, й замість наміченої аспірантури при кафедрі, подейкували, обійняв посаду вихователя в заводському гуртожитку, а згодом і взагалі анігілювався в багатоповерхових соціальних структурах тримільйонного міста — але та необорна, ірраціональна сила, яка піднесла була його на трибуну переломити собі життя, а всіх, хто сидів у залі, на мить обсипала приском своєї долетворчої об’яви серед Цих буденних декорацій, — та сила, яка виривала людей із заведеного, обжитого плину обставин-котрі-доводиться-брати-до-уваги й шпурляла в темну хлань невідомого, — мала, я знаю, ту саму природу, що й Кассандрин "голос", що й моє "письмо під диктовку", — скоро вже вона дає про себе знати (а це, бодай раз на віку, трапляється кожному), то впізнати її й піт" їй назустріч — щокрок усе більше світла, і легкої, спокійної певності все прибуває — це і є свобода: другий ступінь.

Чи цього я шукала?

Господи, і цього — теж, оскільки воно невіддільне від плоті життя: щоб стався розлом, мусить нарости ота давка, щільна буттєва м’якоть, котрій і належить розломитися, — мені так і не пощастило її наростити. Як у дитинстві скакати через вірьовочку, їздити на двоколісному велосипеді й плести на дротиках, я з роками навчилася бути товариською, популярною, любленою, навіть коханою, я переміряла на себе десятки компаній, я жаждиво пірнала в густий, насичений плин чужих життів, що, здавалось, зоддалеки мерехтів отим жаданим, підводним смислом: мене гнав між люди страх непричетності, тоскний досвід самотніх дівочих вечорів, коли, вкутана в ватяний кокон німої квартири, ковтаєш, як сльози, щемні напливи музики з освітлених вікон у будинку навпроти, збуджений, протятий гострими вибухами жіночого сміху гомін запізнілої перехожої ватаги, а вже далеко за північ — скрадливий шурхіт шин по асфальту, стук дверцят, по паузі (що там, у тій паузі? в тінявій печері автосалону? шепти, прискорене дихання, шелест одеж, дзвякання жіночих браслетів?..) — лунький цокіт підборів, вереснули двері під’їзду, поглинаючи уривок чужої тайни — і тиша; але це облудна тиша: десь там, в інших кварталах, по інших освітлених шибах прослизають людські силуети, спливає жагою стишена музика, на темних балконах ворушаться вогненні цятки цигарок — там щось відбувається! що? під високими склепіннями б’ють водограї, й прекрасні полонянки в серпанкових строях годують з руки жар-птиць?., і грають карі коні, й струнке вершники заспокійливо поплескують їх руками в лайкових рукавичках, і лискучі від помади вуста, відбиті в сяйних стінках пінявого келиха, ворушаться, вимовляючи до когось невидимого найзначущіші в світі слова, нечутні за гулом застілля?., ах, ну звідки я можу знати — що там, світ випромінює безмір таємничих можливостей, щось відбувається, щось вершиться — без мене, і — звідати, спізнати, проникнути, всотатися в тайну всіма змислами!.. Лю-у-ди, візьміть мене до гурту!.. І люди — беруть. І от уже ти крутишся в цьому вирі, ти мчиш у ніч чужими автомобілями крізь хвилю мокрих ліхтарних вогнів, ти розчахуєш двері в гарячі вибухи під’яскравлених алкоголем голосів та облич, ти, безвладно м’якнучи од виявленої тобі довіри, вислуховуєш пересторога, секрети, плітки (в тому числі й на свою власну адресу), ти розтягуєш до когось в усмішці лискучі напомаджені вуста, залишаючи

багряні плямисті сліди на стінках келихів, тебе ждуть, тебе кличуть, тобі освідчуються, тебе бажають, і в усьому цьому, мов слабкий присмак солі, розчинено твій притамований подив: як, їм все ще не вдається розгледіти, що їхня дійсність насправді тебе не поглинає?.. Що ти — позірно рухаючись, розмовляючи, сміючись, гніваючись, хвилюючись так само, як вони (краще! далеко краще!), — одночасно є відділена від них незримою скляною стіною, і кожної миті бачиш — ніби зоддалеки огортаєш відстороненим оком — їх, і себе в їхньому гурті, наче вплавленими в єдиний світляний кристал, виламаний із вселенського простору, — чужинка, диверсантка, підступно вникла в їхній світ, ні, ще страшніше — інопланетянка?.. (Дивно, з якою хворобливою хіттю вони потім вишукуватимуть у твоїх оповіданнях скалки власних портретів — і звичайно помилятимуться, бо, по-перше, ми ніколи сповна не здаємо собі справу, наскільки невпізнанно різниться наше бачення себе від нашого образу в очах інших людей, а по-друге — поміщені в тих оповіданнях на тектонічних розломах свого буття, в проміжках свободи, вони таки дійсно постануть несхожими на себе повсякденних: зациліють лиш обрізки — характерне слівце, звичка торкати співрозмовника за ґудзики, вдало дібрані тіні для повік — дрібненькі кісточки, за якими не відновить вигляду звіра жоден палеонтолог).

Втім, вони й для мене продовжували існувати вже такими, якими я їх написала. Ось чому мені й не вдавалося обрости хоч трохи тривкою буттєвою плоттю — описане втрачало змислову привабу спогаду, переставало хвилювати як щось окремішнє, самовладне й незалежне від мене. Ніби спадав приплив, і я впиралася руками в мулке дно — в чисту матерію: засохлі темно-червоні винові обідки на денцях шклянок, утома й бажання взяти душ, нав’язливо-безглузді уривки розмов, як підхоплені каламутним потоком клапті газет, щось дражливе своєю необов’язковістю, позверхньою налиплістю на людську душу: конфлікти з начальством, проблеми з добуванням молочної суміші для немовляти, навіть у коханні — несподівано виставлений, мов навмисне для зашпортування при поцілунку, пористий ніс, побіжно завважена стрілка на колготках, — в цій протеївськи-багатоликій, нудній і бездушній речовинності вже не лишалося (як колись — у вузлуватій фактурі

кусючого плетива) місця для пожадної тайни смислу — Господи, а що, коли її взагалі не існує, тої тайни?..

Останнім її пристановиськом, замкнутим і суверенним, міг бути шлюб. Сім’я. Твердиня. О тихе сяйво вечорів, о затишок, о змора, о руки, що наллють у шклянку чай, о ніжний чоловічий усміх... Ось куди вони всі квапляться щовечора, ось що вони ладні боронити до зубів, напружившись кожним м’язом. Скільки я розучувала цю партитуру — місяць, два, три?.. Його рідня. Його друзі. Візити, візити, візити. Радісне перелицьовування на себе, оживляння — мов у дитячих книжечках-розмальовках — безбарвних, заяложених і невидних, як постійні епітети в фольклорі, слів: "дружина" (щось силуетно-блякле, стишене, обважніле — "жин-н-н", — з повстяною ходою, і раптом у цей рисунок, наче на непівських фотках, де на заднику — море, пальми й отвір для голови, — бац: моя вибухова пластика, моя стрімка, розгонисто-довгонога постать — злившись із нею, слово "дружина" мовби й справді пригасило, злагіднило її гострі кути), "свекруха" (тут краї допасовувалися трудніше, попри бгання й розтягування, проміжок так і зостався зяяти: "свекруха" — мутно, невиразно — сварка, свердло, злі, вдавлені всередину губи, і щось від російського "старуха", сиве й патлате, — Арсенова мама була маленька на зріст, худорлява, коротко стрижена жіночка з тих, що через постійну, трошки жалюгідну готовність тішитися життям утрачають нагоду будь-що в ньому зрозуміти, думати про неї як про "свекруху" я так і не наповажилась), "чоловік" (темна, похмуро-заклопотана істота, зі спини або в профіль, чомусь ніколи — фронтально; "а це — мій чоловік" — Арсен, високий, студзагонівського покрою: джинси, светр, ясний хлоп’ячий усміх — у мене якраз не було студзагонівської юності, може, тому?..). Наш сервіз. Наша ковдра. Нововідкрита, ледь присмачена самодостатньою жіноцькою гордістю приємність купувати чоловічу білизну й сорочки: хрумка твердість комірців, нехитра, але ритуально-езотерична наука згортати — рукавами досередини, планкою нагору. Все мацається, гладиться, скульптурно пеститься пальцями, мов виліплюється з небуття: взагалі, домінантне відчуття — просування помацки, домінантний змисл — дотик. Поїздки на їхню дачу в суботу й неділю:

стіл, накритий під яблунею, новенька, з клейким карамельним духом цератка. Дуже смачне печиво — як ви його робите?..

Але крізь цю оновлену — підвладну тобі, освоєну — тілесність ти рвешся далі, далі, за блудним вогником смислу — доки тілесність не починає виявляти перші ознаки бунту: дійсність змикається, ущільнившись, і виштовхує тебе в тоскне провалля саме тоді, коли всім довкола страх як весело. Одного разу було по-справжньому жаско-прозора стіна, що стояла між нею і людьми, раптом обернулась на збільшувальне скло, і Рада вгледіла жваві масні губи, розпарені пори, затоплені шкірним салом, різко освітлені наїжені волоски, жовтаві рештки страви в міжзубних щілинах, все це рухалося, сміялося, гомоніло, злите в суцільне кишіння органічної маси, та воно й було кишінням органічної маси — Рада сплющила повіки й щосили, до сліпучих жовто-червоних дисків, Натисла пальцями на очні яблука, причім пальці здригнулись від огиди, впізнавши їх рухливу кулясту форму: вона, Рада Дм теж була скупченням органічної маси — Арсен помітив, тихенько спитав: "Що тобі?", і вона ледве стрималася, щоб не розплакатись од удячності, — люди знову стали на свої місця. Але дедалі частішали тоскні провали, коли, відчуваючи всю вагу власного тіла в зайнятому ним просторі, безвиразно дивишся на людей довкруг себе: чому саме вони? чому ти оце зараз тут, з ними? — і чуєш у глухій порожнечі, котра виповнює тебе зсередини, слабкий шурхіт: небавом Рада втямила — це висипається пісок у клепсидрах, клепсидри виринули з лікарняного дитинства, де медсестра приторочивши Раду чорними мацаками провідків до блискучого металевого ящика, наостанку замикала їй погляд виставленим хронометром: "Коли весь пісочок висиплеться, перевернеш", — і щезала за білою колихкою завіскою, і от, у запалій тиші залишалася тільки тонка біжуча цівка унаочненого — знелюдненого часу, стрімке спухання вохристої купки в долішній половинці клепсидр, куди, конозячись од солодкого жаху, намагалася протиснутись уява: як то воно — бути туди поміщеним? — Раді здавалося, що вона чує цей замкнений у шклі плазучий шурхіт, розсміяні люди довкола рухалися тягуче-смолисто, пісок витікав, хтось із Арсенових друзів приграваў на гітарі, завтра субота, й можна буде

відіспатися; "Всі так живуть", — стенали плечима подруги на її нерішучі й нечасті спроби що-небудь пояснити, але ж вона власне й хотіла цілий вік тільки одного — жити так, як усі, чому ж у неї нічого не виходило?.. Найцікавіше, що й писати тут теж майже не виходило — були плани, були задуми, ба й начерки, та все воно якось не зчіплювалося з цим хаосом безживних форм. Безживних, безживних. Форм, форм. А потім уранці розплющуєш очі в готельному номері й плачеш, утупившись зором у кут під стелею, де сходяться площини білого й зеленого тиньку.

Арсен мене любив. Ось іще одне слово, позбавлене смислу: любив. Я люблю, ти любиш, він, вона, воно лю-бе. Воно, любе. Люба моя. Так, любий. Ні, любий. Скільки чоловіків мене любило? Один, два, три, чотири... А К. — любив чи був закоханий? Р. — був закоханий чи просто рвонув на мене зі своєї глибокої кризи, як нічний перехожий на вогник таксі?.. А скільки невиказаних почуттів — а невиказані почуття для мене ніколи не існували, лиш улите в слова набувало відчутної ваготи справжності, межи почуттям і словом завжди лежить темний підзамчий рів, котрий людям так трудно дається перескочити і котрого в моїй свідомості зроду не було, — скільки почуттів витекло, не сягнувши сюди, по цей бік, де вони могли, замість розтікатися симпатично-чорнильними кляксами по чиїхось біографіях, принаймні здобутись на ймення?.. Так, як із тим хлопчиною — як пак його звали, Вітя? Володя? — який щось із рік був рясно мелькав на овиді — темний, незмигний погляд спідлоба, що проникає тебе звідусюди, — а потім раптом похмуро запросив до себе на весілля — разом з К., здається, я тоді була з К., ну так, згадала, вони ж із К. однокурсники — десь із середини вечір почав наливатися непевною, гнітючою тривогою, мов приходив у рух якийсь завмерлий, було, маховик, якого вже не спинити, навіть якби навалитися всім гуртом: п’яний наречений із збитою набік краваткою й намоклим — з-під крана — йоржиком, його темний, невидюще спинений погляд людини, що завагалася на краю прірви, розмиті виляски ніякового сміху, призначеного щось затлумити, обгорнутого собою, мов клоччям, — я не бачила, як він відштовхнув наречену — кучеряву повногруду реготушку, котра від самого загсу опікувалася ним так, наче це вона привела його на світ, — не бачила, як він вивернув столика з закусками, але

наростаюче склубочене замішання зняло мене з місця: "Пора", — сказала я до К., й ми вийшли в передпокій, ущент нагуслий сизим чадом, і тут — чорт, як же його все-таки звали, того хлопця? — він невідь-звідки вигулькнув між нами, загородив мене плечима, вшпиливши в кут отим незмигним темним поглядом, це була вже й не свобода, а — зрив з посторонків, запаморочливе балансування в порожнечі, ловитва тіней на стіні в божевільні, — так мені видалося тоді, поки я сама не відщепилася від того вечора й не збагнула, що (він допоминався, хто має піти зі мною: К. чи він — лице застигле, сам напнутий, як вантажний трос, — піти назавжди, назовсім, ось що це означало) — що то, власне, був єдиний раз, коли мені явилася любов у чистому вигляді — не відретушована співавторськими амбіціями адресата, не видозмінена до невпізнанності своїми множинними відбитками в кривих люстрах чужих переказів, не ввібгана в межі наявного людського досвіду — "точнісінько як у такому-то романі", "моя мама розповідала, що в них у містечку, як вона ще була молода, трапився подібний випадок", — любов самовита, коштовний кристал, вирощений у лабораторних сховках душі і єдино до них і належний: виокремити, відділити, офірувати іншому — на! візьми! — значило здеформувати, сплющити його, і я, до котрої ця любов була звернена, мала до неї не більшу причетність, аніж краєвид, що об нього перечіпаються щодень тисячі поглядів, — до геніальної картини художника, який обрав саме цей краєвид, щоб дати вияв своїй безтілесній творчій потузі, — може, тільки таке, замкнене в собі, перетворення духа й варт іменувати любов’ю?.. І тоді, безжурно розсміявшись йому у відповідь і помахавши рукою в чорній обтислій рукавичці — ну що-бо ти, Вовчику-Вітику, якесь таке посполите ім’я, вертайся до гостей, ми пречудесно знайдемо дорогу, — я несвідомо ощадила обтулене прозорими стінками чужої індивідуальності почуття в його внутрішній кристалічній довершеності: королівськи-щедротний дарунок змученому хлопчині — неподілена, неторкана, моторошно-прекрасна, мов царівна в кришталевій труні, любов — капітал, на відсотки з якого можна жити до самої смерті...

Посланець кашлянув — як здалося Раді, трошки глумливо, і вона тут — таки відчула на своїх губах такий самий — трошки глумливий — посміх: скупі Посланцеві відрухи вона, несамохіть, ловила й відбивала докладно, мов вода в підземеллі — найслабшу продухвину світла. Ні, звичайно ж, йшлося не про широкосердий ласкавий жест з її боку — там, у передпокої, вражена, сливе збита з ніг цим навальним проривом довготамованої пристрасті, вона вмент оговталася, й безжурно засміялась, і помахала рукою, водночас огладжуючи затісну, впоперек побрижену на зап’ясті рукавичку, насамперед через те — а в таких речах чуття ніколи її не зраджувало, — що з цією незалежною, визрілою без її, Радиної, співучасті, любов’ю їй нічого було робити: ця любов сама прагнула проникати й оволодівати, вона могла виявитися ґвалтівницькою й жорстокою, могла переколошматити на своєму шляху скільки завгодно життів, утягнувши-закрутивши їх, як у вирву смерча, — ох, та хіба ж не здогадувалася Рада, чого варт було оте цілорічне, впритул, мелькання! — але вона не потребувала нічого поза собою: нерозтрачено-страшна сила перетворювати виповняла її зсередини, і цій силі належало підкоритись — або відступити.

А Раді потрібна була дистанція. їй завжди потрібна була дистанція — прозір, шпарина, відліт. Бо в тих шпаринах жили слова.

"Ти просто не даєш себе любити".

Намагаюсь, любі мої. Намагаюсь не дати.

Ох, я-бо вже знаю: варто тільки трохи піддатися — і безживна матерія, глупа, тяжка речовинність, усе прибуваючи, як пісок у долішній половині клепсидр, завалить, замкне тебе в собі, скує відрухи й помисли — "а хто це чує і бачить, той по коліна кам’яним стане": стіл, лампа з ворсистим шаром пилу на абажурі, шафа з рипучими дверцятами, немита чашка з-під кави на підвіконні, все стале, все незмінне, вистріпаний килимок до витирання ніг у передпокої, на вішаку чорна Арсенова куртка з прияложеним коміром, за всім цим нічого не криється, скільки його не промацуй, — "а хто це чує і бачить, той по

пояс кам’яним стане", ти струшуєшся, як пес, ти силкуєшся розсунути, розхитати мертво застиглу яв, Арсенова мама щось до тебе говорить, і ти з бридливим жахом стежиш, як їздить туди-сюди, мов пластиліновий, її мокрий, ковзкий, морквяно наквацяний рот — повинен би чвякати, плоть, плоть, плоть, скрізь і всюди — сама плоть, нічого, крім неї, "а хто це чує і бачить, той увесь кам’яним стане", — раз, повертаючись додому, це було вже по розстанні з Арсеном, вона почула в палісаднику збуджений дитячий вереск — і стала мов урита: між кущів блимали в траві білі нитяні колготки й червона кофтинка, регіт був небезпечно гострий, сливе істеричний, металася стрімка чорно-волохата пляма: "Джекі, ой Джекі... та не щипайся, ой Джекі, перестань..." — новий сплеск реготу, широко розсунуті, наче грубі ковбаси в перетяжках, круглі білонитяні колінця, Рада впізнала сусідську дівчинку — опецька-десятилітку з видутими губами й вічно сонним поглядом маленьких, мов ув останню мить похапцем прорізаних на лиці очиць; мала з неподобним, сороміцьки-закличним реготом качалася по траві, а Джекі — чорне приблудне цуценя — весело наскакував на неї зверху, і ця зжужмана, ніби справді в любовній грі, червона кофтинка, і гладкі дитячі ноженята, розставлені з інстинктивною хтивістю, і — "Джекі, ой Джекі, — вже задихаючись, — ну перестань же, протівний", — все це, попервах пойнявши Раду млістю обридження, відтак зчепилося раптом у єдину цільну структуру, в якій Раді разом відкрилось усе майбутнє життя тлустого варгатого дівченяти в білих колготках: вона вгледіла її здоровенною молодою тіткою — безформна гепа, немите сіре волосся; юною матір’ю — здається, покинутою: чи то чоловік пив, чи за віщось сів, так собі, по-дурному, — з притуленим у ногах глевким шматком так само безокого людського тіста в голубій плетеній шапочці (хлопчик?), диб-диб, "Нє ході туда!" — нарочито-верескливий, мов птичий скарк, голос, оце й усе, подумала Рада із спустошливим спокоєм людини, що нарешті прибилася до розв’язки, вся тайна і весь смисл, ось вона, повнота буття в чистому вияві, так-так, бо це — еталон, а решта все — пошуки смислу, лихоманкові нічні одкровення, настояне на каві безсоння з підійшлим до горла калатанням пульсу і навала слів, що втягує тебе в чорну діру потойбіччя, — то просто відхилення, девіації, щось наче розлад шлунка. А еталон, до якого все тяжить, — ось він. І добре, що вона негарна, —

аби була гарна, ти б нічого цього не побачила, бо краса — теж відхилення: як і талант, як і любов. А хто це чує і бачить...

От не згадати зараз — чи це було перед тим, чи по тому, що їй приснилася смерть?.. Рада дерлася вгору по крутосхилу, хапаючись за порослі скупими трав’яними кущиками земляні виступи — і зненацька вгледіла зовсім поруч звітрені, ніздрюватого сірого каменю сходи, обгороджені замшілою поруйнованою балюстрадою, і тут-таки, не встигнувши забідкатися над безглуздям своїх зусиль — можна ж було по сходах! — побачила: просто до неї упоперек схилу чухрає відворотно розфарбоване, з масними кісьми й брезклою, в патьоках гриму шкірою відставної статистки, розсміяне бабисько: смерть, зрозуміла Рада, а та вже гукала голосом базарної перекупки: "Давай-давай, я давно на тебе жду!" — "Постривай-но, — сказала Рада, я ще не накосилася (смерть глузливо викривила багряного рота), ще свого не зробила", — і, вмент зваживши все, натхненно зажадала єдиноконечну — ну звичайно ж, єдиноконечну! — ціну: дати час написати роман — лиш один роман, такий, що вмістив би все, досі Радою пережите; "Ну що ж, — повагом мовила смерть, видимо готуючись пристати на умову, але тут — поки остаточні слова ще не впали — Рада похопилася, щасливо вражена новою гадкою: "І потім — ще одну, всього одну невеличку повість — про те, як писався цей роман, перед лицем смерті — останній твір!" — їй аж дух забило від такої перспективи, боженьку, оце був би прорив, от де людська нога не ступала, після такого й справді можна вмирати! — "Ні, — сказала смерть, і сказала так, що стало ясно — торгуватися марно, — от про це — зась". — "Ах ти суко, — закричала дійнята до живого Рада, зроду вона так не лаялася наяву, — та що ти в цьому тямиш, ти!" — страшно збуджена, підносячись од пружного напливу творчої снаги, випростала руки, мов демонструючи цій дурній лярві свою силу, — і дійсно, крізь таранкуватий сірий камінь почали пнутися гарячебарвні квіти, на балюстраді защебетали птахи — смерть стояла, мовчки споглядаючи, але якимось потаємним чуттям Рада й сама відала, що все це вже не має аніякогісінького значення...

— Аніякогісінького, — неголосно потвердив Посланець.

— Але чому? — спитала Рада; вона знов бачила перед собою рудий глеюватий схил в горбкуватих зелених проплішинах і те бабисько, так ненатурально яскраво, по-акторському прибране й розквацяне. — І чому про це зась? "The rest is silence" — так?..

— То не смерть була, — дуже серйозно сказав Посланець, — тільки посланиця смерті. Смерть ніколи не говорить сама — справляє службу та й годі.

— Коли тато вмирав од раку, — заговорила Рада через силу, мов підважуючи в собі якусь давно затрамбовану ляду, і звідти густо поплив липкий млосно-солодкавий дух, слабко змішаний з холодком спиртових розчинів і свіжовимитого лінолеуму, — я після операції сиділа в нього в палаті й зненацька відчула: смерть у ногах ліжка. Я підійшла й хотіла її відштовхнути, вчепилася в бильце, — вона неуважно вмовкла: на це не було слів. Посланець кивнув, притакуючи її безпорадному занімінню, і це несподівано роздрочило Раду: та мусять же бути слова! — Тягар! — вигукнула майже спересердя. — От на що це було схоже — на якийсь неймовірний, з цілу планету завважки, тягар — безформний, неокреслений у просторі, мене стисло, аж я задихнулась, тобто не те щоб я не змогла пройти крізь нього, але все враз стало інакшим — чи то я сама стала інакшою?..

— А бач, — лагідно, мов до дитини, сказав Посланець, — навіть таку просту річ не можна переповісти, а тобі закортіло — цілу повість, та ще звідки — з тамтого боку, вже з-за межі, написану. Ні.

— І що ж, — зачаровано спитала Рада, невідривно дивлячись, як вітер куйовдить іржаво-плямистий виноград на стіні, — ніколи ніхто цього не напише?

— Нема такої повісті, — Посланець по-пташиному приплющив очі, начеб лишаючи Раду наодинці з наростаючим листяним шарудінням. — Взагалі нема. Ніде. В жодному із світів.

Треба, подумала Рада, піти вдягнути светра — кавове збудження вичахло, і, мерзлякувато натягуючи на зап’ястя рукави блузки, вона побачила, що шкіра на передпліччях узялася сиротами. Ніде. Це значить — нема й за тими броньованими дверима, в які ти весь земний вік призначена ломитися, людинко. Вспокійся. Спортивний светр із високим коміром, лежить у шухляді.

— І потім, — озвався Посланець своїм млявим голосом, злитим із рослинними шелестами, — коли ти напишеш усеньке своє життя, байдуже, одним романом чи кількома, тобі вже самій не схочеться писати оту повість. Не буде потреби.

— Чому? — луною відгукнулась Рада — цим разом просто на те, аби впасти йому в річ.

— Бо то вже нелюдські речі.

Он як. Нелюдські.

Вона так і зосталася сидіти в кріслі, не змінивши пози.

Сили, що правлять світом, доля, Бог — на який усе ж таки мізерний словник згорилося тут людство за цілу свою історію, надто коли порівняти з тим, що в декотрих мовах існують десятки слів на ознаку відтінків синьої чи зеленої барви! А спитати б — нащо мені здалися оті тридцять сім, чи скільки їх там, визначень зеленої барви, коли нема жодного, щоб відповісти, хто я в цім світі?..

В чому Рада якимось мутним окрайчиком душі продовжувала подивляти Валентина Степановича, так це в тому, що для нього світ був фіксований ясно й твердо, мов кристалічні ґратки. Етика, казав Валентин Степанович, і це слово завжди звучало в нього красиво й повногрудо: кожна голосна встигала сповна спожити свою пайку повітря, — етика письменницької поведінки, казав Валентин

Степанович, — Рада при цьому щоразу внутрішньо щулилася, мов перед нею, для наочності, обертали новорічну ялинку, загрозливо розколихавши геть усі крихкі цяцьки мелодійним шкляним передзвоном, — етика письменницької поведінки, це те, казав Валентин Степанович, на чому тримається література, ви ж погляньте, до чого призводять щонайскромніші, казав Валентин Степанович, щонайскромніші спроби підторговувати власним хистом — погляньте на Ікса, і на Ігрека, і на Зет. Так казав Валентин Степанович. І не бракне їм духу нарікати на читача. Та про такого читача, як наш, повірте мені, Радочко, казав Валентин Степанович — а його книги виходили мільйонними тиражами, — західні письменники можуть іно мріяти. В кабінеті раз у раз угріто воркотав телефон, Валентин Степанович підносив трубку, і — на одним-єдину мить — затримуючи її в повітрі перш ніж покласти назад на важіль, спиняв на Раді отой вимовний, коштовний спалах двох перснів — ледь навскісно розтятих очей: маленька жертва на її честь, защіпка, накинута на двері перед-тим-як; Раду обсипало приском, наче по шкірі провели дражливим густим ворсом, у його присутності вона взагалі слабла, він як ніхто вмів обволікати, обезвладнювати. Ах, Радочко.

Боже, казала вона йому — спершу тільки аби не мовчати, а відтак помалу-малу втягуючись, і дедалі стрімкіше, в магнетично темніюче жерло його всепожиральної уваги, — боже, як же ми паскудно живемо, Валентине Степановичу, я оце щойно йшла вулицею й виловлювала поглядом бодай одне обличчя, розкрите світові, як ото розкриваються вранці квіти, і ще діти так уміють — стояти й водити пальчиком по цегляному мурові в білястих подряпинах або дивитися на сонце крізь жовтий стончений листок, — і, знаєте, марно: кожне зустрічне лице привалене, як могильною плитою, якимсь насущним клопотом — кожен квапиться туди-то на таку-то годину, по дорозі купити те-то, подзвонити такому-то, господи, як же це бездарно — отак не бачити світу, в якому живеш, згортати його до вузького проміжку речей, котрими оперуєш!.. Таж кожен листочок на дереві, кожне яблуко на тарелі, кожна кузка під ногами — унікальні, казала вона, мов присвічуючи собі власною мовою і пускаючись, усе хутчіше, їй услід, і це пасмо вашого цигаркового диму снується так, як жоден інший дим на

землі, це знають художники, що пишуть натюрморти, а ми загороджуємо собі овид шорами нами ж придуманих справ і не важимося роззирнутись до самої смерті!.. Валентин Степанович споглядав її наростаючий запал, розвільжений чудним непевним усміхом, той усміх наче намацував фокус, тремтливо коливався між ніжною поблажливістю й мимовільним — чи то Раді тільки так здавалося? — збентеженням: "От і напишіть про це", — вона вмовкала, наче з розгону буцалася об невидиму перепону: тобто як, до чого тут?.. Валентин Степанович поважнів, він завше поважнів, коли заходило про літературу, — бачте, Радочко, ви ще не здаєте собі справи, наскільки ті враження, навіть фрагментарні, котрі вам, письменникові, здаються малозначущими, ба й творчо нецікавими, і ви губите їх на ходу, можуть виявитися потрібними людям, — Рада загризала спідню губу, душна хвиля спротиву змагала її зсередини, це було так, ніби Валентин Степанович раптом без переходу забалакав по-давньогебрейському абощо, й вона напружено вслухалася в оскал к и чужинських слів, силкуючись дістатися смислу, — як можна писати те, що тобі "творчо нецікаве"? Чи це й є — праця, щоденно по шість годин за письмовим столом, акуратне згрібання всіх окрушин на підстелений папірчик, це потрібно людям, пачоси й обрізки нігтів, старі селянки й досі не викидають їх на смітник, а збирають докупи й спалюють, мабуть, остерігаються, щоб яка-небудь ворожка їм не поробила, — Рада мовчала, внутрішньо підбираючись, несвідомо щільно стуляючи коліна, вона, певно, просто не є професійним письменником, от і вся гутірка, вона чекає, аж твір сам озветься з небуття, покличе її владним, глухим голосом, і хто знає, кому це потрібно, може, тільки самому творові, може, душам тих, що писали під цим небом до неї — різцем по глиняних табличках, гусячим пером при свічі,— може, цей самий гул тоскно стискав їм серця, але чомусь не доступився до слів їхньої мови, — а може, й сама вона, Рада Д., нікому не потрібна: от торохне потемки якийсь наркоман по чолопочку, й маєш — на Берківцях два квадратові метри, чавунний штахетник і туя в головах — це коли пощастить із ділянкою, бо не на кожній дозволяється обгороджувати; поплачуть, звісно, пожуряться, але в яму за нею ніхто не полізе, а от Валентин Степанович, як астероїд, у кожній читацькій голові зоставить по вирві,

непоправна втрата, хто може сказати, скількох шедеврів ми недорахувалися, — недарма ж бо його видають мільйонними тиражами, і його дружина, тиха прозора жіночка з просвітленим поглядом чи то черниці, чи реконвалесцентки, якось, подаючи їм каву до кабінету, розповіла, ледве вловно шекерявлячи, як їй трудно оберігати творчій спокій чоловіка — люди достоту плавом пливуть у дім, хто за автографом, хто аби лиш позирнути на своє божисько, одна жінка тицяла їй перед очі гаман з фотокартками: "ось-о, гляньте, я ношу його фото разом з фотографіями своїх дітей!" — страх як непросто всіх цих людей — відганяти, ну буквально відганяти, але, коли здумати — що написав би Валентин Степанович, аби став з кожним розбалакувати? — от і доводиться нести варту при дверях; Рада тупо водила пальцем по химерних арабських взорах диванного килимка: схоже на дитячі крутиголовки, виведи зайчика з лабіринту — вона так і не здолала вирішити, чи ця тирада означала, що їй належить, вибачившись, негайно вшиватися геть, чи, навпаки, пушитися з гордощів, що якраз її, Раду Д., крізь той одвірний фільтр пропущено, а відтак вона в якийсь спосіб — який? — причетна до Валентино-Степановичевої праці, "не всяк, хто рече до мене "Господи, Господи", — невідь-чому мелькало в голові, але вона чавила цю думку, мов щойно розкурену цигарку в попільничці, од Валентина Степановича одскакував будь-який сумнів, так наче його облягало потужне силове поле, і зрештою, він написав принаймні один беззастережно добрий роман, і ще один дуже непоганий, обидва саме під ту пору, коли його не друкували, Рада тоді ще була школяркою, і побожні шепти дорослих: Валентин Степанович пише щось надзвичайне, — курилися довкола неї, як із безлічі запаморочливих кадильниць: тремка, мревна, насичена передчуванням чуда атмосфера, потай передані з уст в уста уривки миготливих — що в них було правдою, що домислом? — історій: Валентин Степанович дав ляпаса високопоставленому чиновникові (дуель!!); Валентин Степанович сидить під домашнім арештом; на Валентина Степановича вчинено напад невідомими особами; через Валентина Степановича труїлася нестямно закохана в нього дружина Такого-то, авжеж, того самого, насилу відволодали, кажуть, красуня, — з цих сліпучих кусничків смальти стягувався докупи повитий золотавою млою силует, що на

нього звести очі впритул неможливо, як і на сонце. А роман у нього тоді вийшов справді хороший; теплий. Як буває часом розмова з гарним чоловіком: наче й переповісти потім нема чогось особливого, звичайні собі житейські кавалки, а от же — гріє.

Почекайте, казала вона, зашпортуючись у підставленій ним під ноги драбині, але ж як таки так писати, тож усілякі там фрагментарні враження, навіть образи — кольорові сни, бабусин життєпис, тістечко "мадленка" в чаї — то ще не мистецтво, вони навідують кожного, — робила паузу, мов, піднісши руку заблизько до вогню, відсмикувала, щоб не обпектися: от власне, їй завжди здавалося, що Валентин Степанович пише забагато! — засумлінно переносить усі свої враження поспіль на папір, занадто їх дорожить, а відтак більше описує, ніж пише, — Валентин Степанович з готовністю перекривав паузу: ну, по-перше, навряд щоб так уже кожного, — насмішкувато підсмикнувши брови, — а по-друге, що ж, тим краще, коли так, ви-бо оповідаєте людям про них-таки, не про кого. От і знову її збувала з ніг ця непохитна логіка, гладенька, як мармур. Почекайте, трусила Рада головою, почекайте, але ж навіщо я маю переповідати людям те, що вже відомо?.. Як то — відомо? кому — відомо? — він рішуче закидав назад свою буйну поганську гриву, і між ними прослизала тінь неясної ворожнечі. — Та взагалі, відомо! — терялася Рада, болісно потерпаючи од власної без’язикості: божечку, ну яка різниця, кому чи скільки відомо, що це за соціологічний інтерес — нарешті приходили слова, але слушний момент їх повідати вже проскочив: мистецтво починається там, де звістує про себе цілість! ці-лість — одним-єдина у всесвіті, нечутно дише за броньованими дверима: відкрити, зірвати клямку, бо ж світ — він зовсім не такий, як нам здається, він грається з нами в піжмурки, і може, тільки божевільні й здогадуються, який він є насправді, то що ж за втіха водити пальцем по рисунку на дверях і твердити людям на тридцять сім ладів, що трава зелена, і на сорок, чи скільки їх там, — що небо блакитне?.. А може ж, вони тільки прикидаються такими, і трава, і небо, і варто нам одвести очі, як небо встеляється рудою, колихливою, мов водорості, травою, а трава, зміячись, переповзає міріадами сріблястих

вужів з місця на місце?.. Всього цього Рада Валентинові Степановичу не казала — так вони й розкочувалися по своїх лунках, як більярдні кулі.

А проте ці розмови дивним чином спустошували Раду. Після них вона щоразу зазнавала якогось хворобливого словесного наслання, самотою тинялася вулицями, нічого не бачачи доокіл, бурмочучи до себе спізнені аргументи й розмотуючи нові, звернені до Валентина Степановича, монологи, котрим, розуміється, не судилося бути донесеними до адресата, — а час від часу стенаючись, і ціпеніючи, й гублячи думку під раптовим накотом ожилого спогаду: Валентин Степанович перетинає кабінет узяти з полиці альбом репродукцій — і за її кріслом ураз притамовує ходу, мов зависає в часі, затримавши стрілки годинника, їй здається, вона чує його віддих у себе на потилиці, і, обмираючи цілим, умент прозрілим тілом, — ні, ох ні, зараз він простягне руку, порух — не порух, нечутне нап’яття м’язів, і — човгання ходи по килиму, відринула хвиля, сліпе потріскування піни, що всякає у вогкий пісок, — тільки серце бухає в грудях так, що, певно, чути за стіною...

Втома давала про себе знати перегодом через ватяну непроникність дійсності: Валентин Степанович ніби закутував Раду густою хмарою своєї присутності.

Поруч із ним Рада почувала й себе владно взятою в лискучу опуклу лінзу історичного прицілу — тільки чимось ця лінза їй муляла, як лабораторній комашці — предметне скло. Зрідка Валентин Степанович запрошував Раду на театральні прем’єри, у партер на літературні вечори, раз чи двічі — до майстерень знайомих художників; з’являючись будь-де, він розсував яв своєю давкою, ваговитою постаттю, мов запилюжену куртину, і обличчя, жести, вітальні фрази зривались довкола нього в танок підсвічених порохів: небавом Рада зрозуміла — він зберігав різко відмінний від довколишнього ритм руху, точнісінько такий, як у себе в кабінеті, тож у кожному, навіть випадковому, оточенні опинявся в позиції диригента. Ці прилюдні з’яви бентежили Раду найдужче: інстинкт остерігав її — що далі од фокусу лінзи, то дужче викривлюється зображення; коли Валентин Степанович брався — своїм

звичаєм з велемовною пишнотою — вихваляти Раду знайомим, загативши слухняно скупченим гуртком людський плин фойє чи проходу: "Прошу запізнатися — Рада Д. Читали?.. Знаєте, це покоління, котре зараз приходить у літературу, мене часом просто вражає.," — а знайомі, втупивши в Раду невидющі, силоміць одведені од природного центру тяжіння — постаті самого Валентина Степановича — погляди, вторували йому приглушеним чемно-подивованим помруком, — Рада щоразу відчувала, як десь у повітрі прокручується незримий і нечутний диктофончик: такого-то дня такого-то місяця такого-то року Валентин Степанович зізнався Такому-то, що покоління, котре зараз приходить у літературу, його часом просто вражає. У неї, Ради Д., не було такого диктофончика. І мільйонних тиражів у неї не було. І всенародної любові — теж. Стовбичачи при ньому, вона навіч бачила, зором багатоокого ворушкого тлуму, що в неї є: постава манекенниці, персикова шкіра й розкішне хвилясте волосся з медовим відсвітом, — і, як на дитячих "рентгенівських" малюнках, де чоловічок з патиками ручок-ніжок обведений наскрізними прямокутничками рукавів і холош, бачила крізь одіж свої стрімко розгорнуті плечі, і груди — якраз те, що треба, і віолончельно-вузькі стегна, і ноги довжини несказанної, й соковито випнуте гузенце. Фафа, ляля. Читали?..

Від вас віє свободою.

Від неї віяло вимкнутим звуком щенячого скавуління, котрий, хоч і не краючи слуху, продовжує тоскно коливати повітря. Все, що вона бралася тепер писати, здавалось їй, випромінює цей неприкаяний звук.

Рада почала уникати людей.

Проте Валентина Степановича годі було уникнути: він ловив її по телефону, кликав у гості: "Порожньо без вас, Радочко", — фраза розламувала розмову нагло розверзтою безоднею мовчання, над якою лишалася ширяти, мов Божий вирок: вставай і йди до нього. Раз уночі, помалу западаючи в сон — лежала на лівому боці, скрутившись клубочком, — вона випорснула назад у притомність з криком: "Ні!" —

коло ліжка невідь-звідки вигулькнув Валентин Степанович (причім Рада виразно споглядала, мовби з кутка кімнати, випрозорений, освітлений зеленавою прозолоттю контур власного, скрученого клубочком, тіла) і, вклякнувши поруч, огорнув її таким жаждивим, ярким, достеменно вичутим фізично — на душний дотик, на пріснувато-вільглий смак поцілунку, — глибоким напливом пестощів, аж Рада отерпла від насолоди, і чи не ця готовність остаточно здатися її й отямила: крик опору виніс її на собі з напівсну. Кепсько, подумала вона, зарившись лицем у подушку, ох як кепсько. Найдужче згнітила цілковита змислова реальність пережитого. Рада-бо знала: Валентин Степанович потребує її щодень усе ненатліше, але знала й те, що на якомусь закруті її власна відкритість перед ним уривається.

Ну а тоді з’явилася друком його нова книжка. І Рада її прочитала.

Валентин Степанович подарував їй сигнальний примірник. "Моїй дорогій людині, з любов’ю" — крупним, розважним, спокійно випростаним письмом: з любов’ю — до кожної окремої літери.

Вона — прочитала.

Книжка називалася "Мистецтво жити". З епіграфом із Підмогильного — там, де поет Вигорський викладає за гальбою пива свою класифікацію мистецтв. Мистецтво жити.

Коли Рада перегорнула останню сторінку, лице їй жахтіло (чомусь скинулася в мозкові — дурною рибою в побілілому ставку — сороміцька коломийка:

На тим боцє при потоцє

Смерека горіла,

Тато маму так кохали,

Аж почервоніли...).

Це була моя книжка: та, котрої я за цей час не написала. Мій ракурс.

Мій розворот теми. Моя точка поціляння. Ба більше: вона з невинною безпечністю мінилася бульбашками моїх улюблених слівець і зворотів, моїх спостережень, зронених у розмові, гадок, дрібничок — "березневі виноградники, що тяглися вздовж дороги, чимось скидалися на спорожнілий концтабір", " в темній, навпереміну гойдливо освітленій зустрічними ліхтарями трамвайній шибі вона зненацька вгледіла себе старою", — розуміється, все це було перекладено на його статечний, може, тільки трошечки пришвидшений, дихальний і м’язовий ритм, залите, мов густим сиропом, обволікаючою, спокійною ясністю його самовитої, шліфовано-плинної мови: я ніби тримала в руках рентгенівський знімок власної грудної клітини: моя, проте — невпізнанна.

Гарна вийшла книжка — на одній хвилі написана; після тих давніх романів, мабуть, найліпша.

З мене виссали крізь невидимий катетер гарячий згусток мого життя — натомість уломилася смалка, свистюча пустка.

Раду немов замкнули в палату, де над койкою висить портрет Валентина Степановича, й прирекли мушкою погляду невідривно повзати по його рисах. Нарешті Рада осягнула, наскільки глибоко він потрапив оволодіти всім, що в неї було свого, перевівши стереоскопічність її внутрішнього життя на тверді, непроникні площини свого сприймання. Будь-яка думка тепер справляла їй біль, окрім хіба: встати з ліжка, пройти до ванни, розпечатати новий тюбик зубної пасти, вичавити на щітку товстого білого черв’ячка. Розчесати волосся. Почистити туфлі. Перед виходом з дому вона ретельно й доскіпливо добирала одяг: це ще належало до неї; колготки взяти не взиристі, а червоні гладенькі, і поверх вовняної сукні туго — широкий червоний

ремінь, — вона з сонним, вегетативним задоволенням — так буває вдоволеним ситий шлунок попри гнітючий стан духа — видивляла себе в дзеркалі, мов укладала з кимось угоду: оце буду я. Але варт було зворухнутися якій-небудь живішій, пошуковій думці, що прагнула кволими пальчиками розсунути цей обложний тягар, як на неї тут-таки заявляв права невидимий Валентин Степанович: його розважливий голос радо вмикався під черепом, без упину надиктовуючи розлогі, щільно пригнані речення, котрі хутко позбавляли думку, думочку, думенятко її сутої сили, — слова, слова, слова, сухий шелест паперу: те, про що ви кажете, Радочко, мені дуже знайоме — в сімдесят восьмому році, коли видавництво завернуло мені "Історію одної поразки" з редвисновком, де мовилося, що твір (із саркастичним притиском) "ідейно шкідливий", і жодної душі в цілій Спілці не знайшлося, щоб пригадала собі, що таке література, мене обняло таке відлюдницьке обридження до світу, аж я вимкнув телефона й сказав собі: все.

Все-все. Все, до чого він торкався, одразу робилося "дуже знайоме". Рада не зразу всвідомлювала, хто це стогне?.. Стогнала вона. Вона розбивалась об його незворушну історичну правоту, наче ластівка об шибку. І ще — господи, як же він нестерпно вправно й невтомно говорив, мов плів: очко вправо, накид, два очка разом. Мистецтво жити. А в зворотному ряді всі очка вліво.

КОЛИ Б Я ВОЛОДІЛА МИСТЕЦТВОМ ЖИТИ, ТО НАЩО Б МЕНІ ЗДАЛОСЯ ПИСАТИ?

Критики готувалися повести мову про новий етап у творчості Валентина Степановича, а Валентин Степанович телефонував Раді і з захланним інтересом допоминався: як їй книжка?.. "Прекрасно, — неслухняними губами виштовхнула Рада, — я певна, що матиме шалений успіх". Він мав би успіх, щоправда, й тоді, коли надряпав би крейдою три літери на паркані, бо все, що виводила його рука, пульсувало світним ореолом імені: голого тексту ніхто вже не бачив, усім в очі скакав, як після прямого погляду на сонце, сліпучий чорний диск. Вона, Рада Д., бачила голий текст — завжди бачила, завжди

мовчки знала, що описування — ще не мистецтво, що, крім тих давніх речей, решта його книжок — щоденно по шість годин за письмовим столом, це потрібно людям, направлене шкельце історичного прицілу, особливо вдався авторові образ героїні, а хто ще зуміє так скупо, кількома штрихами віддати повносилий імпресіоністичний пейзаж, — що всі ті книжки пахнуть папером, і це її вперте мовчазне знаття манячило перед ним незавойованою територією. "Правда? — радісно перепитував він у трубку. — Вам сподобалося? А коли ви до мене прийдете, я вас цілу вічність не бачив?.."

Втікати. Втікати в ліс і їсти траву.

Господи, та невже ж таки справді частину свого життя треба покласти на те, аби, паралельно з текстом, витворювати власний міф — цю необхідну пропускну прокладку межи текстом і світом?!

— Тебе що ж, — спитав Посланець, — поважно обходить, скільки душ тебе вчитає — одна чи мільйон?..

Рада замислилась.

— У певному сенсі — так, — визнала чесно.

— Чому? — здвигнув він плечима

Рада була вже готова до цього запитання.

— Тому що я не хочу помирати. Не хочу щезати безслідно — як мій батько, як більшість людей. Розумієш, я трохи знаю, а ще дужче відчуваю історію — принаймні досить, аби сповна здавати собі справу, яка несправедлива її пам’ять. Яка вона жорстоко свавільна — здається, в Дільтея є про щось подібне, пригадую, я страх утішилася читаючи... А тільки ж пам’ять, тільки сила її притягання скупчує розсіяний дух, не даючи йому випаруватись. Скількох вона донесла до нас майже

дотикально живими єдино завдяки рятівному пасові прижиттєвої поспільної любові чи ненависті!.. Тому і в Шевченка "слава — заповідь моя", і це притім, що "на громаду хоч наплюй, вона — капуста головата", — Рада пожвавішала, збадьорена так доречно намацаною підтримкою. — І водночас — скільки геніальних прозрінь проскочило повз наведений окуляр отої слави, скільки згоріло й перетліло манускриптів у монастирських схронах — що нам зосталося, "Слово о полку", якийсь "Патерик", якась "Палея" чи "Діоптра", що ще?.. І скільки висхлих од пожару духа мучеників тайни підносили до зірок засльозені очі — й бачили речі, котрі й Іоаннові Богослову не снилися, — ну й що, і де їхні одкровення, і їхні вистраждані надбання — де? — вона вмовкла, нагло пойнята чудним відчуттям тканинної чужорідності, відстороненості свого вбрання, хоч якого заношеного — джинси, стара блузка, — від несподівано виокремленого тіла: ніщо, ніщо в просторі нездатне врости в мене й стати мною. Та й тіло — теж не я. — І взагалі, — мовила змруживши вії: з-за дерев біло й неприродно вдарило сонце, — де вони самі? Куди пощезли?!

— Вони є, — аж ніби знуджено сказав Посланець. — Тільки не тут. Ти слушно спостерегла: пам’ять історії фальшива. Дарма гадаєш, буцім вона справді зберігає будь-чий розсіяний дух, — де там. Точнісінько так, як близькі люди підміняють нас парсунами — нашими відбитками в їхніх спогадах: звідки й оте споконвічне прохання — "подаруй-фотку", потреба вловити, спинити — од неспроможності вжитися, — так і пам’ять історії, слава, творить свої парсуни, — він говорив рівно й плинно, як говорять лектори багато разів переказане, і якоюсь частиною єства Рада тьмяно відчула: на думці в нього інше. — А чого, по-твоєму, — провадив незворушно, — від часу до часу нема-нема та й зчиняються суперечки — мовляв, яким же все-таки був Сковорода: посполитим улюбленцем, дотепником із сопілкою, що баляндрасив на бурсацький манір по торговицях і висіявся народові в свідомість такими собі кристаликами байок-анекдотів — а чи, як свідчать ближчі до нього мемуаристи, похмурим самітником, ніким не збагнутим "чоловіком божим", з людської ласки годованим?.. Зміна парсун, та й годі. Ніколи пам’ять історії не виявить, яким він був насправді. Ніколи. Слава торгує

гнилим товаром — а ціну бере ой яку високу. Саме ціна тебе й відстрашує.

Ціна?..

Рада машинально піднесла руки до горла, наче затуляючись: ну звичайно ж, ціна! За свій міф, за свою прописку в людській свідомості Валентин Степанович заплатив свободою, сам того не помітивши. Бідний Валентин Степанович, і що йому тепер лишається, як не одбирати її в інших?..

— Ні, — мовила й повільно похитала головою, мимобіжно здивувавшись: який же тягар тримають на собі в’язи! Ціле тіло було зараз для неї відчутним.

— Ні. Це не для мене.

— А в такому разі май звагу не бажати розуміння, — підхопив Посланець, — бо розуміння є форма угоди. І тоді дозволь тебе спитати, — це вже бриніло майже ласкаво, — що ти робиш у цьому світі?..

Що я роблю в цьому світі?..

Зараз, зараз скажу. Вона з інтересом перечепилася зором об свої довгі випростані пальці з уперто ввігнутими суставами. Я — посередкую, от. Я стою непроханим посередником між дійсністю як вона є — і людьми, котрі врешті-решт бачать дійсність так, як її відіб’є мистецтво — в тих барвах, під тим кутом залому. Це я приручаю дійсність для них. Шліфую, Обточую, переливаю в форми слів — возношу до ряхтючого, коштовного смислу. Тільки мною — моїм живим теплом, моїми вогкими соками, потом, слізьми, прискореною кров’ю, дихальним ритмом — освоєну, обігріту мить явленого буття люди потраплять розгледіти. Читання — завжди трошки канібальський акт. їжте тіло моє, пийте кров мою. . .

Я не знаю, чи мене вчують. Не вельми це має бути приємно, коли всі сидять у теплій хижі серед темного лісу, а хтось один починає розхитувати стіни. Дає наздогад, що за тими стінами щось є. Неприємно. Незатишно. Приємно впізнавати відоме — от і напишіть про це, це потрібно людям. Ні вже, годі смітити словами: не "потрібно", а — подобається. А що потрібно, і чи потрібно взагалі — хто годен нам повісти?..

Ну та дарма. Проживу як-небудь.

І тут Рада, котра дотепер усе легшала й легшала, мов поступово вивільнялася з тіла, раптом ухнула в нього, як у бездонний колодязь непроглядної, тоскної порожнечі, — навіщо, господи, навіщо? навіщо наново заповняти спустілу валізу свого життя людьми, приязнями, ложними зобов’язаннями, сплесками емоцій, постільною білизною й розкладом руху літаків, наново вкручуватися в круговерть безглуздого, тупо-заведеного невільництва, щоб уряди-годи випльовувати його з себе з кров’ю й називати це — свободою?.. їй здалося, що вона зараз завиє, як виє ночами в переліску покинутий господарями Чорниш, — тепер вона знала, що він при цьому почуває. Зненацька пішла обертом голова, і чорні, ревма запінені буруни дихнули в лице звідкись ізнизу, з темної хлані, смертельним поривом солоного вітру, сліпих колючих бризок, крижаного жаху — мить, і...

— ЛЕВКАДСЬКА СКЕЛЯ, — тихо, сторожко нагадав голос.

Рада розняла побілілі пальці, якими вчепилася була в бильця крісла, її злегка млоїло — але вже залишково, як буває, коли літак щойно випірнув з повітряної ями. Підкотився відриг, коротко булькнув у горлянці. Рада перехопила незвичайно пильний погляд Посланця.

— Я знаю, — проказала повільно, начеб наново випробувала голосові зв’язки. — Але це теж не вихід.

— Аж ніяк, — погодився він. — І тому я тут, допомогти тобі. Свій перший круг у цьому житті ти завершила — далі вибір за тобою.

Він устав, заступивши сонце, — світло ніби пройшло крізь бляклу чоловічу постать, підтопивши її цинамковою млою.

— Я посланий запропонувати тобі свободу. Справжню свободу. Кажучи по-твоєму — третій ступінь.

.....

Третій ступінь свободи?!

.....

Він говорив. Вона розуміла далеко не все — найбільше це скидалося на глухий гул, або ж навальне стугоніння крові, яким звістує про себе те, що хоче стати словами. Її вкинуло в жар: у його одностайному бурмотінні був пекучий надих пустелі. Абсолютне світло. Багряні кола в очі. Третій ступінь свободи.

.....

Він говорив — ще трохи, ще недалеко. Розквитатися з цим світом остаточно, збутися залежності від нього в будь-яких формах. Останні слова Сковороди.

В людському світі нема свободи.

.....

Перестати бути земною жінкою. Вийти з-під тяжіння силових ліній долі. Скинути їх, як одіж із тіла. Неважко скинути й своє фізичне тіло —

самохіть, наперед визначивши час і місце, як роблять буддійські ченці. І перейти до іншого стану. Глупо ж уважати, буцім ти справді дорівнюєш своєму тілу й минаєшся вкупі з ним. Потім, якщо схочеться, можна народитися знову — так шаман перед смертю сповіщає племені, в котрого з майбутніх правнуків переселиться його душа. Але там — за межею — час заникає, щезають перегородки між минулим і майбутнім. Міріади життів, що пульсують у різних вимірах — різних епохах і цивілізаціях, — відкриваються для проникання. Наскрізне бачення світів, світів, світів. Вільне ширяння вусебіч. Поглинання простору. Свобода.

.....

В людському-бо світі нема свободи.

.....

Хіба не мучать її часом тьмяні оскалки вочевидь чужих, не цим життям датованих споминів?.. Хіба не відкриваються в снах коридори, що провадять у завтра, і з легкою, необорною ясністю бачиш: буде — так! То корчиться прищемлена душа, негодна вбгатися в обміряний кубічний об’єм людського світу: в ньому-бо — нема свободи.

.....

— Я прийшов провести тебе, — мовив він. — Ти стоїш на порозі. Вставай. Ходімо. Я покажу тобі, що є там, за тими дверми.

.....

— Вергілій, значиться, — тоскно зронила Рада, наслухаючи власний пустий — лункий, як кімната в незаселеному домі, голос. Так он що з ними всіма коїлося незадовго до смерті — з Гоголем, і з Франком, котрого ославили божевільним. І Свіфтове мовчання. І ще чиєсь, зараз не згадати... А ще ж поети з їхніми загадковими сконами — від Шеллі до

Свідзинського. — В путі життя, на середині саме. От тільки одне. Якщо я побуваю там, я ж уже не повернуся сюди, правда?..

— Навіщо? — непорозуміло спитав він.

— А написати, — смутно мовила вона. Щось колихливе, як крило метелика, як надихнута вітром серпанкова завіса, тріпотіло на межах її овиду, але збочити туди поглядом не вдавалося — грані кругліли й замикалися. — Написати про все побачене. Скажуть, Що я збожеволіла, — ну й хай. Зате буде написано. А там — може, дасть Біг, колись та розберуться.

— Ти не схочеш тоді писати, — несподівано м’яко сказав він. — Ти будеш іншою. Вільною. Будеш сама собою — навіть не уявляєш, наскільки більше, ніж можеш собі це дозволити зараз. Будеш цільною — замість розтікатись емоційною пам’яттю по вузькому часовому прозорові в кілька десятиліть, перечіпаючись об порізнені епізоди, — і, не в змозі одірватись од землі, навіть у крізьтисячолітньому прозрінні не підводити зору вище сандалій, — ти скупчишся в одній точці й злетиш. Те, що вгледиш із висоти вільного духа, незмога переповісти словами. Та й навіщо? То вже непотрібно людям.

НЕПОТРІБНО ЛЮДЯМ!!! — ляпас — зблиск ножа — спалах у мозкові: дубль два!..

— Як?! — хтось за неї видав цей крик — наче випустив птаха. — Як ти сказав?! То й ти тієї ж?..

Тріпотіння по краях зору погасло. Майже одночасно їй зсередини бризнули в обличчя, осліпивши, — сльози і сміх.

А коли регіт відринув, і Рада вщухла, і, розтерши кулаками пластиліново-податливе, зчужіле мокре лице — ніби вминала на місце зрушені, було, риси, — знеможено розпласталася в кріслі цілим тягарем,

НА ТЕРАСІ НІКОГО НЕ БУЛО.

Був незручно викочений на середину столик. Двоє крісел, ув одному з яких сиділа сама Рада. Дві чашки з-під кави із задубілим темно-бурим хвусом на дні. Але не було відчуття, що в кріслі щойно сиджено, а з чашки пито.

Згори, з піддашку, пронизливо цвіркав нахабний горобець.

— А здох би ти, — вголос вимовила Рада.

Перед нею була порожня декорація, де актори — чи то пішли, чи то ще не приходили: різниці; власне, жодної, коли не знаєш, скільки тобі на неї випало дивитися.

По якімсь часі Рада Д. сиділа за письмовим столом, устромивши в машинку чистого аркуша. Хвильку повагавшись — аркуш білів загрозливо, мов незаповнена пляма на старовинній мапі, — вона надрукувала перше самітнє речення:

"Посланець не сподобався їй одразу".

Вересень-листопад 1989.

© СУЧАСНІСТЬ. — 1992. — № 8.